

Doktora Öğrencisi
Çağhan UYARAnkara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi
Enstitüsü,
caghan_uyar07@hotmail.comORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7548-0438>

Eser Geçmişi / Article Past:

Başvuruda bulundu. / Applied
Kabul edildi. / Accepted

07/02/2022 08/03/2022

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1069724>

Araştırma Makalesi

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Yön ve Devrim Hareketine Göre Laiklik (1961-1971)

Laicism According to Yön and Devrim Movement (1961-1971)

Öz

Yön ve Devrim hareketi Türk demokrasi tarihinin 1961 ile 1971 yılları arasında varlık göstermiştir. Güçlü bir aydın devingenliği sergileyen Yön ve Devrim hareketi, aynı isimlerden müteşekkil iki adet süreli yayından oluşmaktadır. Yön ve Devrim hareketinin ilk yayın organı Yön gazetesidir. Yön gazetesi, 1961 ile 1967 seneleri arasında 222 sayı halinde aylık periyotta neşredilmiştir. Yön ve Devrim hareketinin ikinci yayın organı ise Devrim gazetesidir. Devrim gazetesi, 1969 ile 1971 yılları arasında 79 sayı olarak yayınlanmıştır. Doğan Avcıoğlu, Mümtaz Soysal, İlhan Selçuk, Niyazi Berkes, Altan Öymen, Cemal Reşit Eyüboğlu, Çetin Altan, Şevket Süreyya Aydemir, Korkut Boratav, Hasan Cemal, İdris Küçükömer ve Sadun Aren, Yön ve Devrim hareketinin önde gelen aydınlarıdır.

Yön ve Devrim hareketi görüşleri itibari ile 1961-1971 döneminde büyük ses getirmiştir. Türk siyasal düşünce dünyasının en etkili düşünsel akımlarından biri haline gelmiştir. Yön ve Devrim hareketi Marksizm, Sosyalizm ve Kemalizm üçlemesindeki görüşleriyle ön plana çıkmıştır. Sosyalizm'i Türkiye'ye uyarlayarak yerli ve özgün bir kalkınma ülküsü üretme iddiası Yön ve Devrim hareketinin en belirgin özelliğidir. Bürokratik elit, ordu mensupları ve üniversite öğrencileri üzerinde büyük akisler uyandıran Yön ve Devrim hareketinin ana gündem maddesi Millî Sosyalizm'e ulaşmaktır. Türkiye'yi Millî Sosyalizm'e kanalize etme hususunda Marksizm ve Kemalizm'in sol bir yorumu, Sosyalizm'e eklenmiştir. Bu meyanda Kemalizm'in cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik ve inkılapçılıktan oluşan altı temel ilkesi özelinde Türk demokrasininin 1961-1971 devresinin koşulları ile Yön ve Devrim'in sol eğilimli tezlerine intibak ettirme gayreti hâsıl olmuştur. Yön ve Devrim hareketinin Kemalizm'in altı ana ilkesinden Laiklik'i ele alması bu çalışmanın öznesini meydana getirmiştir. Yön ve Devrim hareketini süjeye alan bu araştırmayla bahsi geçen matbuatın Kemalizm'in Laiklik prensibi ile ilgili tahlillerini irdeleme amacı güdülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Yön, Devrim, Kemalizm, Laiklik, Sosyalizm.**ATIF:** UYAR Çağhan, "Yön Ve Devrim Hareketine Göre Laiklik (1961-1971)", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/1 (Mart 2022), s. (1-32)**CITE:** UYAR Çağhan, "Laicism According to Yön and Devrim Movement (1961-1971)", *Journal of History and Future*, 8/1 (March 2022), pp. (1-32)

Screened Turnitin

Abstract

The Yön and Devrim movement existed within the history of Turkish democracy between 1961 and 1971. The Yön and Devrim movement, which exhibits a strong intellectual dynamism, consists of two periodicals of the same names. The first media organ of the Yön and Devrim movement is the Yön newspaper. Yön newspaper was published monthly in 222 issues between 1961 and 1967. The second publication of the The Yön and Devrim movement is the newspaper, Devrim. Devrim newspaper was published in 79 issues between 1969 and 1971. Doğan Avcıoğlu, Mümtaz Soysal, İlhan Selçuk, Niyazi Berkes, Altan Öymen, Cemal Reşit Eyüboğlu, Çetin Altan, Şevket Süreyya Aydemir, Korkut Boratav, Hasan Cemal, İdris Küçükömer and Sadun Aren were the leading intellectuals of the Yön and Devrim movement.

The Yön and Devrim movement made a big impact in the period of 1961-1971 in terms of its views. It has become one of the most influential intellectual movements of the Turkish political world of thought. The Yön and Devrim movement came to the forefront with its views in the trilogy of Marxism, Socialism and Kemalism. The claim to create a local and original development method by adapting socialism to Turkey is the most distinctive feature of the Yön and Devrim movement. Achieving a national socialism is the main agenda item of the Yön and Devrim movement, which made a strong effect on the bureaucratic elite, army members and university students. A leftist interpretation of Marxism and Kemalism was incorporated into Socialism in order to channel Turkey into a national socialism. In this context, the effort to adapt the six basic principles of Kemalism, consisting of Republicanism, Nationalism, Populism, Statism, Secularism and Revolutionism, to the conditions of the 1961-1971 period of Turkish democracy and to the left-leaning theses of Yön and Devrim has emerged. The Yön and Devrim The movement's approach of Secularism, one of the six main principles of Kemalism, is the subject of this study. The aim of this research, which is about the Yön and Devrim movement, is to examine the analysis of the aforementioned press about Kemalism's principle of Secularism.

Keywords: *Yön, Devrim, Kemalism, Laicism, Socialism.*

GİRİŞ

Hilmi Ziya Ülken, Türk düşünce tarihini kabaca üç dönemde değerlendirmiştir. Türk düşün dünyasının erken evresi İslâm öncesi païen zaman dilimidir. Muhtelif Türk topluluklarının İslâm ile kaynaşımından on dokuzuncu asra dek geçen süreç İslâm sonrası ya da İslâmi dönem olarak nitelendirilen klasik periyottur. Türk düşüncesinin antikiteden sıyrılıp modern kimliğini kazanması ise on dokuzuncu yüzyılda gerçekleşmiştir.¹

1 Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 3-57.

Türk düşüncesinin geleneksel dokusunun modernleşme olgusuyla harmanlanması, “aksiyoner ve reaksiyoner”² aydın kuşakları dinamizmini ortaya çıkarmıştır.³ Özellikle Türkiye’nin Tanzimat ile yeni bir istikamet kazanması, aydınların zihniyet dünyasına yeni bir ufuk çizmiştir.⁴ Modernleşme sancılılarıyla “Bihruz Bey sendromu” geçiren Türk aydını,⁵ “devlet nasıl kurtulabilir?” sorunsalını temel hareket noktası belirleyerek farklı hatları izlemiştir.⁶

Yeni Osmanlılar Cemiyeti’nden başlayarak Jön Türkler ve İttihat Terakki çizgisinde ilerleyen aydın kuşakları -modernleşmeyi siyasî, iktisadî ve askerî sahalarda yoğunlaştırmak haricinde-⁷ homojen bir düşünsel eğilim sergilememiştir. Türk toplumunun uzun erimli modernizasyonunda katalizör olarak “direksiyonu elinde bulunduran” aydınlar, düşünsel anlamda çok parçacıklı bir yapıyla boy vermiştir.⁸ Yeni Osmanlılar, Jön Türkler ve İttihat Terakki hattındaki fikrî cereyanların çeşitliliği Türk solunun bir entelektüel akım olarak billurlaşmasına imkân tanımıştır. Türkiye’de sol düşüncenin hemen hemen bütün ideolojik unsurlarla benzer “fidelikten” türemesi, içerisinden çıktığı köklü geleneklerin bariz izlerini taşımasına hasretmiştir.⁹

Güçlü bir aydın hareketliliği dolayısıyla serpilmiş Türk solu, selefi aneleri güncelleme nakletmekte geri durmamıştır. Türkiye’de sol düşünce, milliyetçi ve devletçi hassasiyetleri gözetmekle ön plana çıkmıştır. Sol entelektüellerin milliyetçi ve devletçi eğilimleri, tarihsel menşei ile ilgilidir. Aydın kuşaklarıyla başlayan düşün dünyasındaki yarıklar, devleti kurtarma kaygısından bağımsız şekillenmemiştir. Buradan yola çıkarak Türk solunun milliyetçi ve devletçi izlekleri devraldığı tarihsel mirasın yansıması olarak vücut bulmuştur.¹⁰ Türk sol aydınların temel dokusundaki devletçi ve milliyetçi motifler İkinci Meşrutiyet döneminde kristalleşmekle beraber¹¹ Cumhuriyet’in İlanı ile Kadro, -kısmen-

2 Fahri Yetim, “Modern Bir Aydın Hareketi Olarak Yeni Osmanlılar ve İslam Dünyası”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 34, Nisan 2015, s. 3.

3 Şerif Mardin, *Türkiye, İslam ve Sekülerizm*, Çevirenler: Elçin Gen ve Murat Bozluolcay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 43-45; Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri, “1895-1908”*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 33- 312; Fahri Yetim, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türk Düşüncesinde Arayışlar*, Tezkire Yayıncılık, İstanbul, 2017, s. 7-59.

4 Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, Çevirenler: Mümtaz’er Türköne, Fahri Unan ve İrfan Erdoğan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 94-231; Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yay. Haz.: Ahmet Kuyuş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016, s. 271-418.

5 Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, Derleyenler: Mümtaz’er Türköne ve Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 21-79.

6 Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, Çeviren: Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s. 106-194.

7 Bernard Lewis, *Hata Neredeydi?, “Doğu’nun 300 Yıldır Cevabını Aradığı Soru”*, Çeviri: M. Murtaza Özeren, Kronik Kitap, İstanbul, 2021, s. 175.

8 Çağhan Uyar ve Esen Ertuğrul, “Türkiye’de Kadınların Yükseköğrenim Hakkını Elde Etmesi: Darülfünun’da Kadın ve İnas Darülfünunu”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Dergisi*, C. 3, S. 1, Mayıs 2020, s. 67-69.

9 Murat Gültekinil, “Sunuş”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce*, “Sol”, C. 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s.13-14.

10 Tanıl Bora, *Cereyanlar, “Türkiye’de Siyasî İdeolojiler”*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 573-662; Behice Boran, *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları*, Yordam Kitap, İstanbul, 2016, s. 63-140.

11 Cemal Fedayi, *Osmanlı’dan Günümüze Sol Siyaset, “1908-2016”*, Kadim Yayıncılık, Ankara, 2016, s. 7-8.

Forum ve Yön/Devrim ekseninde ilerlemiştir.¹²

Türk aydınının hamurunda siyasî merkeze karşı uç noktalardan radikal politikalar üretme içgüdüğü vardır.¹³ Aydınların merkeze kayma dürtüsü, sol entelektüellerde daha yoğun bir tonda hissedilmektedir. Zira siyasî merkeze yerleşme çabası, Türk sol entelektüel akımlarının baskın rengidir.¹⁴ Bu çalışmanın öznesi Türk sol düşün evreninin en devinimli öğelerinden birisi olan Yön ve Devrim hareketidir. Sol geleneğin taşıyıcı kolunu izdüşümü veren Yön ve Devrim hareketi, içerisinde çoğul olanaklar barındıran milliyetçilik¹⁵ ve devletçilik kartlarını öne sürerek siyasî merkezi kendi tekeline almaya mesai harcamıştır.¹⁶

Yön ve Devrim hareketi, devlet güdümlü modernleşme misyonundan¹⁷ aksiyon almıştır. Esasında Türk aydın kuşaklarının genelini kapsayan bir insiyaktan yola çıkarak kendisini değişimin lokomotifini şeklinde reformatörlüğe sevk etme dürtüsü, Yön ve Devrim hareketini beslemiştir. Hakeza Hikmet Özdemir'in Yön ve Devrim hareketinin temel ideoloğu olan Doğan Avcıoğlu'nu "Jön Türk" şeklinde nitelendirmesi de edilgen bir mecaz değildir.¹⁸ Zira Yön ve Devrim hareketinde yer alan aydınlar, geleneksel değerlere içkinliği son derece dar kimselerdir. Değişim olgusuna muhafazakâr yaklaşmayarak tradisyonel unsurların meydana getirdiği kurumsallaşmayı radikal bir şekilde restore edebilme dirayetine sahiptir. Yön ve Devrim hareketi Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik ve İnkılâpçılık'tan müteşekkil Kemalizm'in altı temel prensibi¹⁹ üzerinden bütünsel çözümlenmelerle siyasî merkezin dümen suyundaki modernleşmeyi yeni bir rotaya sokmak istemiştir. Altı ilkeden yola çıkarak siyasal demokratikleşme tarihi ve düşünce tarihine derinlemesine sondaj gerçekleştirmişlerdir. Buradaki kasıt Türk solunu, Kemalizm aksına oturtmaktır.²⁰

Yön ve Devrim hareketi Türk Devrimi'nin vazettiği Kemalizm'i sol nabızla yorumlayarak yeni bir gömlek giydirmeye mesaisi geçirmiştir. Kemalizm'in altı ilkesinden Halkçılık, Milliyetçilik, Cumhuriyetçilik ve İnkılâpçılık, Devletçilik'in içinde eritilerek "Yeni Devletçilik" formuna sokulmuştur. Altı prensip özelindeki kapsamlı tahlillerle

-
- 12 Gökhan Atılgan, "Yön-Devrim Hareketi", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce*, "Sol", C. 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s. 597-646; İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Bir Cumhuriyet Öyküsü*, "Kadrocuları ve Kadro'yu Anlamak", Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s. 491-495.
- 13 Feroz Ahmad, *Jön Türkler*, "Osmanlı İmparatorluğu'nu Kurtarma Mücadelesi 1914-1918", Çevirmen: Tansel Demirel, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020, s. 3-4.
- 14 Gültekingil, *a.g.m.*, s. 15.
- 15 Elçin Aktoprak ve A. Celil Kaya (Der.), *21. Yüzyılda Milliyetçilik*, "Teori ve Siyaset", İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s. 119-137.
- 16 Haluk Yurtsever, *Yükseliş ve Düşüş*, "Türkiye Solu 1960-1980", Yordam Kitap, İstanbul, 2016, s. 59; Tarkan Tufan, *Hikmet Kıvılcımlı*, "Hayatı ve Eserleri", Nokta Yayınları, (basım yeri belirtilmemiş), 2008, s. 144.
- 17 Esra Özyürek, *Modernlik Nostaljisi*, "Kemalizm, Laiklik ve Gündelik Hayatta Siyaset", Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 11.
- 18 Ayrıntılar için bkz: Hikmet Özdemir, *Doğan Avcıoğlu*, "Bir Jön Türk'ün Ardından...", Bilgi Yayınevi, Ankara, 2000.
- 19 Temuçin Faik Ertan (Ed.), *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2014, s. 235-253.
- 20 Hasan Bülent Kahraman, *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi*, "Kavramlar, Kuramlar, Kurumlar", C. 1, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2010, s. 215.

“yeni nizam” arayışına girilmiştir.²¹ Yön ve Devrim sayfalarında serdedilen düzen sorgulamalarının bir sacayağını da Laiklik oluşturmuştur. Ancak Yön ve Devrim hareketine ilişkin literatürün muhtevası incelendiğinde Laiklik bahsinin etraflıca ele alınmadığı gözlemlenmiştir.

Bu çalışma Türk siyasal düşünce tarihinin en etkin cereyanlarından birisi olan Yön ve Devrim hareketinin Laiklik prensibine bakış açısını konu edinmektedir. Yön ve Devrim, sosyal bilimlerin muhtelif alt branşları tarafından değişik nazariyelerle çokça ele alınmış bir husustur. Bu bağlamda nesneye ilişkin -derinlemesine ve genişlemesine- son derece yetkin araştırmalar dikkati çekmektedir. Yön ve Devrim hareketine iltisaklı nitelikli eserleri geri plana itme ya da aşkınlık üreterek istikamet tayin etme gayreti içerisinde olmayan bu çalışma, Türk düşün dünyasının geniş çeperli yapısında, yeni sorunsallarla minimal noktalara projeksiyon tutma saikiyle yol almıştır.

Bütün bu veriler ışığında; Yön ve Devrim hareketinin fırtınalı fikirsel cereyanları içerisinde, Kemalizm’in Laiklik prensibi üzerine yazınsalların kısırlığı söz konusudur. Araştırmanın ana problematiği de bu noktada ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmanın amacı Türkiye’de berdevam ciddi tartışmalara kanalize olan Kemalizm’in Laiklik prensibinin Yön ve Devrim gazetelerinde ele alınışını açımlayıcı bir şekilde irdelemektir. Türk siyasal düşünceler tarihi ve Türk basın tarihine katkı sunması planlanan bu araştırma, genel tarama modeliyle hazırlanmıştır.

1. Yön ve Devrim Hareketinin Ortaya Çıkması

Yön ve Devrim hareketinin fikirsel altyapısının şekillenmesi Türk demokrasisinin 1950-1960 dönemine tekabül etmektedir. Türk siyasal yaşamının 1950-1960 devresinin aktüel-politik koşulları, Yön ve Devrim hareketinin genetik kodlarının yerleşmesi ve düşünsel tematiğinin oluşumunda kamçılayıcı tesire sahiptir.²²

Türkiye, iç ve dış dinamiklerin itici gücüyle²³ 1946-1950 devresinde sert bir geçişle kabuk değiştirmiştir.²⁴ 14 Mayıs 1950 tarihinde düzenlenen genel seçimler neticesinde Demokrat Parti (DP), salt çoğunluğu sağlayarak tek başına iktidar olmuştur.²⁵ DP’nin hükümet kurma erkine ulaşması, Cumhuriyet Halk Partisi’nin (CHP) 27 yıllık iktidarını

21 Mustafa Şener, *Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset*, “Yön, MDD ve TİP”, Yordam Kitap, İstanbul, 2015, s. 84; Korkut Boratav, *Türkiye’de Devletçilik*, Savaş Yayınevi, (basım yeri belirtilmemiş), 1982, s. 159; Ahmet Köklügiller, *Milliyetçilik*, “Nedir, Ne Değildir?”, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 118-129; Ahmet Oktay, *Toplumsal Değişme ve Basın*, “1960-1986 Türk Basını Üzerine Bir Çalışma”, Bilim Felsefe Sanat Yayınları, (basım yeri belirtilmemiş), 1987, s. 59-60.

22 Doğan Avcıoğlu, *Rejim ve Devrim*, “Seçme Başyazılar”, Yay. Haz.: Doğan Yurdakul, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2018, s. 11-13; Arslan Başer Kafaoğlu, *Türkiye Ekonomisi*, “Yakın Tarih-1”, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004, s. 67-141.

23 Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 85-93.

24 Çağhan Uyar ve Esen Ertuğrul, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Sertellerin Tan Gazetesi ve Tan Olayının Ulusal Basın ile Anılar Ekseninde Analizi”, *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. TBMM’nin 100. Yılı Özel Sayısı, 2020, s. 223-247.

25 Ahmet Yeşil, *Türkiye’de Çok Partili Siyasal Hayata Geçiş*, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s. 159.

sonlandırmıştır.²⁶ CHP iktidarının nihayetlenmesiyle Tek Parti dönemi kapanmıştır.²⁷

DP'nin iktidara taşınmasında çeşitli değişkenler rol oynamıştır. Demokrasiden ekonomiye ve sosyal yaşama kadar geniş yelpazede gönenc bir atmosfer yaratılabileceği vaatlerinin topluma aşılması, DP'nin ivme kazanmasına imkân tanıyan en belirleyici faktörlerdendir. DP'nin temas ettiği noktalarda yaygın bir kamuoyu desteği bulması siyaseten yükseliş trendini beslemiştir.²⁸ Hatta öyle ki Hikmet Özdemir, 1950 senesinde tertip edilen genel seçimler için “*Türk demokrasisi açısından bir büyük ileri adımın, demokratik yürüyüşün halk desteği ile hayata geçirilmesidir*”²⁹ değerlendirmesini yapmıştır.

Metin Toker, DP'nin ilk iktidar dönemini kapsayan 1950-1954 vetiresini “*altın yıllar*” şeklinde vasıflandırmıştır.³⁰ 1950-1954 devresinde DP Hükümeti, muhtelif sahalarda önemli atılımlar gerçekleştirmiştir. DP'nin kalkınma ve demokrasi alanında yukarı yönlü seyreden reformları 1954-1957 iktidar sürecinde tersine dönmüştür.³¹ Siyasî ve iktisadî krizlerle otoriterizmin kademeli olarak irtifa kazanması DP'yi –gene Toker'in ifadesiyle– “*yokuş aşağı*” sürüklemiştir.³²

DP'nin otoriter eğilimlerinin sertleşmesi kaçınılmaz bir gerginlik doğurmuştur. Siyasî iktidarın muhalif kesimleri atomize etme siyasetine karşın bastırılmaya çalışılan grupların aşağıdan taziyki kuvvetli bir gerilim atmosferi yaratmıştır.³³ DP'nin siyasetin tansiyonunu yüksek tutan iklimi, iktidar karşıtlığını körüklemiştir. Altan Öymen'in “*tartışmalı ve kavgalı yıllar*” olarak işaret ettiği zaman diliminde³⁴ DP'nin baskıcı tavrının karşısında konumlanan unsurlar ortaya çıkmıştır.³⁵

Aydın, subay, memur ve öğrenciler DP aleyhtarlığının başını çeken gruplardır. DP'ye muhalif heterojen örgedeki yapılanmalar CHP çevrelerinde konuşlanmıştır. Akis, Kim, Ulus ve Forum gibi basın organları muhaliflerin DP'ye ses yükselttiği mecralar olmuştur. Yön ve Devrim hareketinin ilk tınıları, DP karşıtı öbeklere eklemlemek suretiyle zuhur etmiştir.³⁶

-
- 26 Hamza Eroğlu, *Türk Devrim Tarihi*, C. 1, Kardeş Matbaası, (basım yeri belirtilmemiş), 1967, s. 137-144.
- 27 Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, “*Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (10 Kasım 1938-14 Mayıs 1950)*”, C. 4/1, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999, s. 271-283.
- 28 Hakkı Uyar, *Demokrat Parti İktidarında CHP*, “1950-1960”, Doğan Kitap, İstanbul, 2017, s. 12-26.
- 29 Hikmet Özdemir, *Tarih ve Politika*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 235.
- 30 Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973*, “*DP'nin Altın Yılları 1950-1954*”, C. 2, Bilgi Yayınevi, Ankara, (basım tarihi verilmemiş), s. 10.
- 31 Tanel Demirel, *Türkiye'nin Uzun On Yılı*, “*Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*”, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2021, s. 97-392.
- 32 Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973*, “*DP Yokuş Aşağı 1954-1957*”, C. 3, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991, s. 11-270.
- 33 Mete Kaan Kaynar (Haz.), *Türkiye'nin 1950'li Yılları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s. 15-191; Tanel Demirel, *Türkiye'nin Uzun On Yılı*, s. 275-309; Hakkı Uyar, *Türk Siyasal Yaşamında Cepheleşmelere Bir Örnek Vatan Cephesi*, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 33-43.
- 34 Altan Öymen, *Değişim Yılları*, Doğan Kitap, İstanbul, 2018, s. 647.
- 35 Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, “*Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (14 Mayıs 1950-27 Mayıs 1960)*”, C. 4/2, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999, s. 203; Ali Somel, *Devletçilik ve Planlama Tartışmalarına Damga Vuran Forum Dergisi*, Yazılama Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 60-82.
- 36 Emine Gut, *Yön Dergisinde (1961-1967) Edebiyat Üzerine Bir İnceleme*, T. C. Giresun Üniversitesi

DP'nin "kantarın topuzunu kaçırmaması"³⁷ neticesinde 27 Mayıs askeri müdahalesi gerçekleşmiştir.³⁸ 27 Mayıs sonrası anayasal düzen, büyük oranda, DP dönemi muhaliflerinin kümelenildiği Forum etkisinde şekillenmiştir. Yön ve Devrim hareketinin mimarlarından Doğan Avcıoğlu (Mehmet Erdoğan Avcıoğlu) ve Osman Mümtaz Soysal gibi simaların da Forum'da yazıları yayınlanmıştır. Yön ve Devrim'in sermayedarı Cemal Reşit Eyüboğlu³⁹ ile temel ideoloğu olarak kabul edilen Doğan Avcıoğlu, Kurucu Meclis'in Temsilciler Meclisi'nde üyelik yapmıştır. Dolayısıyla 1961 Anayasası ile girilen anayasal düzende Yön ve Devrim hareketinin de tesiri vardır.⁴⁰

Türkiye 1961 yılının ikinci yarım dilimini bir anayasa referandumu ve genel seçimlerle geçirmiştir. Doğan Avcıoğlu, Mümtaz Soysal, Cemal Reşit Eyüboğlu gibi Yön ve Devrim hareketinde buluşacak aydınlar açısından her iki intihabın neticesi de iç açıcı bir sonuç ortaya koymamıştır.⁴¹ Özellikle DP geleneğinin ardılı addedilen Adalet Partisi'nin (AP)⁴² parlamentodaki temsiliyetinin beklenenden epey yüksek çıkması Yön ve Devrim hareketinin somut bir şekilde belirmesinin rüknü olmuştur.⁴³

1961 Anayasası ile girilen siyasî atmosfer sivil toplum ve sol hareketlere manevra alanı tanımıştır. Plüralist bir demokratik ortam doğmuştur. Düşün dünyası ve basın hürriyeti anayasal güvenceye bağlanmıştır. Devlet erkinin anayasa yordamıyla frenlenmesi,⁴⁴ Türk solunun eskiye nazaran epey mesafe kat edebilmesine buzkıran etkisi yapmıştır.⁴⁵

Türk solu, 1961 Anayasası'nın çoğulcu ve özgürlükçü demokratik zemininden faydalanarak görünürlüğünü genişletme yoluna gitmiştir.⁴⁶ Sol düşünce açısından "buzların çözülmesi"⁴⁷ üç ana akımı billurlaştırmıştır. Yön ve Devrim hareketi, Millî Demokratik Devrim ve Türkiye İşçi Partisi (TİP), solun üç temel hattını meydana getirmiştir.⁴⁸

Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Giresun, 2020, s. 1-2.

37 Avni Özgürel, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İktidar Oyunu*, Ketebe Yayınları, İstanbul, 2018, s. 256.

38 Emre Kongar, *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, C. 1-2, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995, s. 167-169; Altan Öymen, *...Ve İhtilal*, Doğan Kitap, İstanbul, 2014, s. 69-744; Enver Ziya Karal, *27 Mayıs İnkılabının Sebepleri ve Oluşu*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1960, s. 14.

39 Metin Toker, *Solda ve Sağda Vuruşanlar*, "Türkiyedeki İki Yönlü İhtilâl Ortamının Anatomisi", Akis Yayınları, (basım yeri belirtilmemiş), 1971, s. 36.

40 Atılğan, "Yön-Devrim Hareketi", s. 598.

41 Suavi Aydın ve Yüksel Taşkın, *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s. 61-111.

42 Tanel Demirel, *Adalet Partisi*, "İdeoloji ve Politika", İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 23-35.

43 Atılğan, "Yön-Devrim Hareketi", s. 598-599.

44 İrvin C. Schick ve E. Ahmet Tonak (Der.), *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Belge Yayınları, İstanbul, 2006, s. 112-157; Cem Eroğul, *Anatüzeğe Giriş*, "Anayasa Hukukuna Giriş", İmaj Yayıncılık, Ankara, 2000, s. 286.

45 Server Tanilli, *Uygarlık Tarihi*, "Çağdaş Dünyaya Giriş", Say Yayınları, İstanbul, 1981, s. 321; Levent Cinemre ve Ruşen Çakır, *Sol Kemalizme Bakıyor*, Metis Yayınları, İstanbul, 1991, s. 89-91.

46 *Devrimci Gençlik Hareketi*, Eksen Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 23.

47 Çetin Altan, *Onlar Uyanırken*, "Türk Sosyalistlerinin El Kitabı", Yordam Kitap, İstanbul, 2017, s. 18.

48 Ergun Aydınoglu, *Türkiye Solu, "1960-1980"*, Versus Kitap, İstanbul, 2007, s. 41-215.

Yön ve Devrim hareketi, 1961 ile 1971 yılları arasında aralıklarla ve çeşitli kesintilerle neşredilen iki adet süreli yayından müteşekkildir. Sol muhitteki bazı aydınların bir araya gelmesiyle vücut bulan Yön ve Devrim hareketinin nitelendirilmesi, akımın aynı adla çıkardığı iki gazeteden mühlhemdir. Yön gazetesi, 1961'den 1967'ye dek 222 sayı çıkmıştır. Devrim gazetesi ise 1969'dan 1971'e kadar 79 sayı yayınlanmıştır. Yön ve Devrim, bazı kaynaklarda “*dergi*” olarak vasıflandırılmıştır. Buradaki kasıt Yön ve Devrim'in kendisini gazete olarak tanımlamasına karşın ortalama matbuattan farklı akışı bulunması, fikrî bir aydın hareketliliği görüntüsü vermesi dolayısıyla daha çok düşünce platformu olarak ön plana çıkması ve yayın takviminin günlük gazetelere göre daha seyrek bir periyotta seyretmesidir.

Antiemperyalizm ve tam bağımsızlık mottosuyla Türkiye'ye özgü Sosyalist modeli neo-Kemalizm'i ameliyat masasına yatırmak üzere sahne alan Yön ve Devrim hareketi güçlü bir aydın hareketliliğidir. Doğan Avcıoğlu, İlhan Selçuk, İdris Küçükömer, Hasan Cemal, Korkut Boratav, Cemal Reşit Eyüboğlu, Altan Öymen, Mümtaz Soysal, Niyazi Berkes, Şevket Süreyya Aydemir, Sadun Aren gibi isimler Yön ve Devrim hareketinin ön plana çıkan aydınlarından⁴⁹

2. Yön ve Devrim Hareketinin Genel Çerçevesi

Yön ve Devrim hareketinin can suyu bulduğu tarihsel kesit Türk düşün dünyası için cazip bir atmosfer sunmuştur. Fikirsiz cereyanların artçılarla renkli ve pırıltılı bir ekosistem yaratması, “*düşünce rönesansına*” elvermiştir.⁵⁰ Yön ve Devrim hareketi de mevsime uygun düşerek yoğun fikrî devinimler arasındaki yerini almıştır.⁵¹

Yön ve Devrim hareketinin ilk yayın organı Yön gazetesidir. Yön gazetesi, 1961 Genel Seçimleri'ne müteakip 20 Aralık 1961 tarihinde yayın hayatına atılmıştır. Türk solunun sesinin güçlü duyulduğu bir vetirede⁵² “*Türkiye'nin ancak sosyalist metodlarla kalkınabileceği*” şiarıyla⁵³ ortaya çıkan Yön, neşredilmeye başladığı süreçten itibaren büyük yankı uyandırmıştır.⁵⁴

49 Çağhan Uyar, *Altan Abi, “Yaşamıyla ve Türk Siyasi Hayatında Altan Öymen”*, Galeati Yayıncılık, Ankara, 2020, s. 38; Gökhan Atılğan, “Türkiye Sosyalist Hareketinde Anti-Emperyalizm ve Bağımsızlıkçılık (1920-1971)”, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, “Sol”*, C. 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s. 661-704; Yalçın Küçük, “Cumhuriyet Döneminde Aydınlar ve Dergileri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul, (basım tarihi belirtilmemiş), s. 143.

50 Kurtuluş Kayalı, *Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 54; Kurtuluş Kayalı, *Türk Kültür Dünyasından Portreler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s. 57; Mete Kaan Kaynar (Haz.), *Türkiye'nin 1960'lı Yılları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 16.

51 H. Bayram Kaçmazoğlu, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a Türkiye'de Siyasal Fikir Hareketleri*, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 13-98.

52 Doğu Perinçek, *Osmanlı'dan Bugüne Toplum ve Devlet*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1986, s. 258.

53 “150 Aydın Müşterek Bir Bildiri Yayınları”, *Milliyet*, 20 Aralık 1961, s. 5.

54 Gökhan Atılğan, *Behice Boran, “Öğretim Üyesi, Siyasetçi, Kuramcı”*, Yordam Kitap, İstanbul, 2019, s. 182; Özer Ozankaya, *Üniversite Öğrencilerinin Siyasal Yönelimleri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1966, s. 34.

20 Aralık 1961 tarihli Yön'ün ilk sayısında bir manifesto yayınlanmıştır.⁵⁵ Toplumun değişik kesimlerinden imzacısı bulunan bildiriye⁵⁶ Yön'ün vücut bulmaktaki kastı ve yayın takvimi boyunca takip edeceği ilkeler genel çerçevesiyle paylaşılmıştır.⁵⁷

Türkiye'nin kronik geri kalmışlık probleminin aşılammaması ve 27 Mayıs 1960 tarihli askeri müdahalenin yarım kalmış bir devrim şeklinde yorumlanması, Yön'ü defacto eyleme geçiren temel dürtülerin başını çekmiştir. Yön'e göre ordu 27 Mayıs dolayısıyla aktüel politikada etkin olmuşken üretici güçler üzerinde millileştirici bir tutum izlemeli idi. Ordunun üretim noktasına pozitif el atmaktaki tereddüdü esas problemin hatalı teşhisine kanalize olmuştur.⁵⁸

Özgün ve yerli bir kalkınma felsefesi üretme iddiası Yön'ün teneffüs ettiği siyaset ve düşünce ikliminin temel dokusudur.⁵⁹ Yön, sürekli ekonomi temelli analizler paylaşmıştır. Sosyal adalet içerisinde süratli kalkınmanın altı çizilmiştir. Liberal kapitalist iktisadiyatın karşısında konuşlanmakla koşut özel teşebbüsün kalkınma için yanlış bir anahtar olduğu savlanmıştır. Sosyalizm'in daha ziyade ekonomi yönsemesi kalıp alınarak demokratik bir Sosyalizm'e ulaşmak Türkiye'nin süregelen sorunsallarını aşmanın yegâne yolu şablonuyla aktarılmıştır. Batı menşeli liberal politikaların emperyalist batı uygarlığının Türkiye'yi geri kalmışlık tıkanıklığına itmesinin müsebbibi olarak nakşedilmiştir. Batı imitasyonu bir yolda yürünmesinin Türkiye'nin kalkınma davasındaki ilerleyişini sekteye uğratmadaki rolüne kuvvetle değinilmiştir. Oysa Yön'ün sayfalarında işlenen metodun devreye sokulması ile Türkiye'nin uzun erimli patolojik meselelerini çözerek hızla kalkınmaya sevk edeceği savunulmuştur. Türkiye'nin kümülatif problemlerinin Yön tarafından vazedilen tezlerle radikal bir şekilde halledileceği işlenmiştir. Aksi takdirde ise eğreti yaklaşımlarla Türkiye'nin paralize vaziyetinin şiddetleneceği yorumlanmıştır. Yön'ün perspektifiyle Türkiye'nin kapsamlı değişimle sendromdan kurtarılması ontolojik bir kalıba dökülmüştür.⁶⁰

Yön, Türkiye için en uygun model olarak öne sürdüğü Sosyalizm'i Kemalizm ile bağdaştırma yoluna gitmiştir. Bu noktada Kemalizm'in Devletçilik ilkesini üzerinde yürüyebileceği bir patika olarak saptamıştır. Kemalist Devletçilik'e -diğer ilkelerin aynı potada eritilmesi suretiyle- atıf yapılmıştır.⁶¹ Kemalizm'in özünde Devletçi

55 "Bildiri", *Yön*, S. 1, 20Aralık 1961, s. 12-13.

56 Hikmet Özdemir, *Kalkınmada Bir Strateji Arayışı Yön Hareketi*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1986, s. 301-327.

57 Fahrettin Altun, "Kemalist Bir Modernleşme Yorumu Olarak Yön Dergisi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 2, S. 1, 2004, s. 555.

58 Özgür Mutlu Ulus, *Türkiye'de Sol ve Ordu, "1960-1971"*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s. 39.

59 Tülay Gencer, "Yön Dergisinde Fabiancılığın İzleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 49, Nisan 2020, s. 229-230.

60 Şura Gürel, *Aydın Radikalizmi, "Türk Solunun Söylem Arayışı ve Sosyalist Kültür Derneği"*, Tezkire Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 62-96; Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, "1950'den Günümüze"*, İmge Kitabevi, Ankara, 2013, s. 131-133; Ulus, *a.g.e.*, s. 24-56; Ali Şahin, *Solun Büyük Yol Ayrımı, "Kemalizm, Atatürk, Türk Devrimi"*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2019, s. 40-55; Harun Karadeniz, *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, May Yayınları, İstanbul, 1975, s. 244; Aclan Sayılğan, *Soldaki Çatlaklar, "1927-1966"*, Mars Matbaası, (basım yeri belirtilememiş), 1967, s. 23-88; Mert Dikici, *Yön Dergisi ve Türk Dış Politikası*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007, s. 48-56.

61 Kayah, *Türk Kültür Dünyasından Portreler*, s. 100.

olduğu iddia edilerek “Yeni Devletçilik” kartı öne sürülmüştür. Kemalizm’i damıtarak sosyalleştirmişlerdir.⁶² Bu sayede Kemalizm ile Sosyalizm’in temelde çok uzak olmadığı işlenmiştir. Yön sayfalarında Sosyalizm’e direkt geçişin önünde birtakım toplumsal ve sınıfsal engellerin varlığına değinilmiştir. Zira Sosyalizm’e doğrudan dümen kırmak yerine, esasta Sosyalizm ile uzamsal farklılığı bulunmayan Kemalizm’e meyletmek daha pratik bir yaklaşım olarak değerlendirilmiştir. Yön, Kemalizm’i bir nevi araçsallaştırarak Sosyalizm’e giden yolda kilometre taşı şeklinde işlenmiştir.⁶³

Kemalizm ile Sosyalizm’i teorik ve kuramsal açıdan harmanlamaya çalışan Yön, bu çabasıyla Sol Kemalizm’in de işaret fişeğini yakmıştır.⁶⁴ Yön, Kemalizm’in içerisinde barındırdığı çoğul olanakları kullanarak kendisine kapı aralamıştır.⁶⁵ Keza Aziz Nesin de konuyla iltisaklı “Sol Kemalistler, Kemalizmi, Marksizme bir araç, hiç değilse sosyalizmin ilk aşaması için bir araç olarak kullanmak istiyorlar (...) Kemalizm (...) antiemperyalist savaşımızda, bize ışık tutar, yol gösterir sanılmaktadır”⁶⁶ değerlendirmesini paylaşmıştır.⁶⁷

Sosyalizm’in kıyısında mevzilenerek kendisine manevra sahası yaratan Sol Kemalizm, Kemalizm ile arasında rasyonel tutarlılık sağlamaya çalışmıştır. Sol Kemalizm, Kemalizm’le temas kurarken mitsel bir Kemalizm var etmiştir. Yön çevrelerinde işlenen Kemalizm miti, gene Yön muhitince benimsenen bir miras şeklinde tasarlanmıştır.⁶⁸ Doğru orantılı olarak Devrim sayfalarını da dâhil ederek Yön ve Devrim hareketinin egemen siyasal söyleminin Sosyalizm’e eklenmiş bir Kemalizm şeklinde boy verdiği tematiğine ulaşmak mümkündür.⁶⁹

Millî Sosyalizm formatıyla sunulan modele dönük köprü kurmak için Kemalizm’i bir nevi sıçrama tahtası olarak kullanan Yön ve Devrim hareketi,⁷⁰ Marksizm’den mülhem teorilerden faydalanmıştır. Kemalizm’in henüz nihayete ulaşmadığı iddiasından yola çıkarak devrimi tamamlamak üzere koordinat çizmiştir.⁷¹ Kemalizm eksenli şekillenen Türk düşünce dünyası içerisinde⁷² Yön ve Devrim hareketinin açtığı kanal son derece pragmatiktir.

62 Kayalı, *Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı*, s. 41.

63 Ulus, *a.g.e.*, s. 35-45; Kurtuluş Kayalı, *Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s. 121-129.

64 Atıl Cem Çiçek, *Türk Siyasal Yaşamında Yön Dergisi (1961-1967)*, “Milliyetçilik Bayrağını Sosyalistler Taşır!”, Tezkire Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 256-267; Yümni Sezen, *Hümanizm ve Atatürk Devrimleri*, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 1997, s. 227-262; Cengiz Sunay, *Türk Siyasetinde Sivil Asker İlişkileri*, “27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül ve Sonrası”, Orion Kitabevi, İstanbul, 2010, s. 139.

65 Gökhan Atılğan, *Yön-Devrim Hareketi*, “Kemalizm ile Marksizm Arasında Geleneksel Aydınlar”, Yordam Kitap, İstanbul, 2008, s. 56.

66 Aziz Nesin, “Kemalist Devrim İdeolojisi ve Bu Kuşağın Trajedisi”, *Ant*, S. 171, 7 Nisan 1970, s. 11.

67 Aziz Nesin, *Okuduğum Kitaplar*, Adam Yayınları, İstanbul, 2000, s. 380; Atılğan, *Yön-Devrim Hareketi*, s. 56.

68 Ali Rıza Tura, “Türkiye’de Troçkizm”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce*, “Sol”, C. 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s. 80.

69 Atılğan, “Yön-Devrim Hareketi”, s. 615.

70 Gün Zileli, *Yarılma*, “1954-1972”, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 107-108.

71 Tolgahan Akdan, *Soğuk Savaş ve Türkiye’nin Batı’ya Yönelişi*, Yordam Kitap, İstanbul, 2020, s. 170-173.

72 Kayalı, *Türk Kültür Dünyasından Portreler*, s. 30.

Yön ve Devrim hareketinin Marksizm, Sosyalizm ve Kemalizm meddücezirindeki hâkim tonu,⁷³ siyasî merkezi ele geçirme güdüsünün cisimleşmesidir.⁷⁴ Bu bağlamda Yön ve Devrim hareketinin merkeze oynama stratejisi ekseriyetle dönemselleştirilerek incelenmiştir.⁷⁵ Yön ve Devrim hareketi, ilkin CHP'yi kendi saflarına katarak siyaset, aydınlar, bürokratlar ve toplumdaki müteşekkil güçlü bir blok vasıtasıyla kademeli bir değişme öngörmüştür. CHP'nin Ortanın Solu'ndan daha sola çekilmekte başarı sağlanamaması⁷⁶ hasebiyle siyasî parti kurma arayışlarına girişilmiştir.⁷⁷ Ancak parti çalışmalarının sonuç vermemesi nedeniyle 1965 Genel Seçimleri'ne gidilen süreçte CHP ve TİP arasında antiemperyalizme yaslanan bir koalisyon kurulmasına mesai harcamışlardır.⁷⁸ 1965 yılında düzenlenen genel seçimlerin sonucunda AP'nin tek başına hükümet kurabilecek çoğunluğu elde etmesi, Yön ve Devrim hareketini parlamenter olmayan yollardan siyasî merkeze hamle yapmaya itmiştir. Öncelikle TİP'e kendi rengini vererek ordunun sola açık kesimini harekete geçirmeye çalışmıştır. TİP'in kendi iç dinamiklerinin müsait bulunmayışı sebebiyle aracısız bir şekilde “zinde kuvvetler” yakıştırmalarıyla anılan askerî kanatla hareket etmeyi uygun görmüşlerdir.⁷⁹

Yön'ün parlamenter olmayan yollardan Millî Sosyalizm'e ulaşma doğrultusu Devrim sayfalarında çok daha koyultulmuş bir tonda devam etmiştir.⁸⁰ Doğan Avcıoğlu'nun Fikret Otyam'a verdiği bir röportajda geçen “Yön, ekonomik sistem arayışı içindeydi. Bugün kapitalizmin iflâsı açıkça ortaya çıktı (...) Yön arayıştı, şimdiyse yön belli olmuştur. Türkiye'nin sorunlarına somut çözümler bulmak gerek. Ekonomik bağımsızlık nasıl sağlanacak? İhracat nasıl artacak? Tek kelimeyle Türkiye nasıl kalkınacak, çağdaş uygarlık düzeyine nasıl gelecek? Bu sorunları özellikle ele alacağız Devrim'de”⁸¹ cümleleri sürecin özeti gibidir. Zira Gökhan Atılğan Yön'den Devrim'e geçiş aşamasıyla ilgili “Devrim, Yön-Devrim Hareketi'nin doğrudan doğruya ihtilâlcî yoldan iktidarı ele geçirme stratejisini benimsediği dönemin bir ürünüdür. Nasıl ki Yön adı, Doğan Avcıoğlu ve arkadaşlarının siyasal hayata bağımsız olarak ilk adımlarını attıkları dönemdeki amaçlarını yansıtan bir ifadeyse, Devrim adı da benzer bir içeriğe sahiptir. Yön, Türkiye hangi yoldan giderse kalkınabilir, sorusuna cevap aramak amacıyla çıkarılmıştı. Devrim ise bu soruya verilen

-
- 73 Yücel Bulut, *Türk Sosyolojisinin Kısa Tarihi*, Alfa Basım Yayın, İstanbul, 2021, s. 146-155.
- 74 Temuçin Faik Ertan, *Kadrocular ve Kadro Hareketi*, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s. 249-255.
- 75 Onur Türkölmez, *Milliyetçiliğe Karşı Milliyetçilik*, “Yön-Devrim Hareketi ve Aydınlar Ocağı'nın İktidar Stratejilerinde Milliyetçiliğin Yeri”, Çizgi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2020, s. 115-116.
- 76 Atılğan, *Yön-Devrim Hareketi*, s. 188.
- 77 Mehmet Ali Aybar, *Türkiye İşçi Partisi Tarihi*, Yay. Haz.: Kıvanç Koçak, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 138.
- 78 Ergun Aydınoglu, *Türk Solu*, “Eleştirel Bir Tarih Denemesi 1960-1971”, Belge Yayınları, İstanbul, 1992, s. 73-74.
- 79 Atılğan, “Yön-Devrim Hareketi”, s. 644-645.
- 80 Yalçın Küçük, *Türkiye Üzerine Tezler*, C. 2, Tekin Yayınları, İstanbul, 1985, s. 286; Çetin Yetkin, *Türkiye'de Soldaki Bölünmeler*, “Tartışmalar, Nedenler, Çözüm Önerileri 1960-1970”, Toplum Yayınları, Ankara, 1970, s. 16; Kemal Barış Tıgılı, *Doğan Avcıoğlu ve Devrim Gazetesi*, T. C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2005, s. 36-135.
- 81 Fikret Otyam, “Doğan Avcıoğlu ile Bir Konuşma”, *Cumhuriyet*, S. 16137, 1 Temmuz 1969, s. 1-7.

cevapların nasıl hayata geçirilebileceğini ima eder”⁸² yorumunu paylaşmıştır. Hasan Cemal’in Doğan Avcıoğlu’nun ağzından naklettiği “1960’larda Yön’le Türkiye’nin yönünü belirledik. Şimdi o yöne gitmek için Devrim’le devrimi yapacağız”⁸³ sözleri de Atılğan’ın ifadelerini pekiştirmektedir.

Dönemsel olarak kendisine meşruiyet zemini yaratmaya çalışan Yön ve Devrim hareketi siyasî partiler, iktidar ve aydınlar katında manevra alanı açmaya çalışmıştır. Yön ve Devrim’in devrimlerinin boşa çıkması, akımı ordu içinde ilerici addedilen ve “zinde kuvvetler” şeklinde nitelendirilen güce dinamik salınması son çare olarak başvurulmuştur.⁸⁴ Feroz Ahmad, Yön ve Devrim hareketinin parlamento dışından “kestirmeden” siyasî merkeze geçme gayretine⁸⁵ ilişkin “kitle desteği yerine, süngünün ucuyla iktidara gelmeyi umarak ordudaki müdahaleci radikallerle flört eden seçkin bir aydın hareketi”⁸⁶ değerlendirmesini yapmıştır.

Yön ve Devrim hareketi 1971 yılında 9 Mart ve 12 Mart süreçleri vesilesiyle epey yıpranmıştır. 12 Mart’ın aydınları Tarihsel Blok’un dışına çekmesi nedeniyle⁸⁷ Yön ve Devrim hareketi, Türk siyasal düşün dünyasında derin izler bırakarak sonlanmıştır. Yön ve Devrim hareketinin 9 Mart’a müdahillliği ve 12 Mart’ı gerçekleştiren kadroyla ilişkileri griliğini muhafaza etmekle beraber akımın encamını getirmiştir.⁸⁸

3. Yön ve Devrim Hareketinin Laiklik ile İlgili Tezleri

Modern Türk demokrasisi iki hakim kulvar etrafında örgüsel bir seyir izlemiştir. İttihat ve Terakki’nin devletçi ve liberal kanatlarının izdüşümü şeklinde ilerleyen çizgi, zamanla iki kutup yaratmıştır. Türk demokrasisinin 1960-1971 devresinde siyasetin iki ana akımı, CHP ve AP geleneğindeki patikaya oturmuştur. CHP ve AP çevrelerinde kümelenen gruplar, Kemalizm’in esnek yapısından içeri girmiştir.⁸⁹ Tarihsel ve siyasal meşruiyet sağlamak adına Kemalizm’in çok da köşeli olmayan noktaları tartışmaya açılmıştır. Yükselen sermaye sınıfı devletçi ekonomi modeline cephe alırken muhafazakâr kesimler de Laiklik meselesine kafa yormuştur. Milliyetçilik asimilasyon, ırkçılık ve ulus-devlet ekseninde çeşitli mecralara çekilmeye çalışılmıştır. Halkçılık ilkesinin popülizme tahavvülü siyaseten kutuplaşma yaratan unsurlar arasında atbaşı gitmiştir. Daha ziyade AP hattından gelen örtük Kemalizm tazyikleri sol cenahta devrimcilik tentesi altında ilerici ve gerici ikilemine oturtulmuştur. Kemalizm’in prensipleri temelindeki sürgit kamplaşmada Yön ve

82 Atılğan, *Yön-Devrim Hareketi*, s. 288.

83 Hasan Cemal, *Kimse Kızmasın Kendimi Yazdım*, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 1999, s. 204.

84 Emir Ali Türkmen (Haz.), *Behice Boran Kitabı, “Seçme Metinler ve Üzerine Yazılar”*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2018, s. 474; Ahmet Kekeç, *Cumhuriyet Apartmanı*, Motto Yayınları, İstanbul, 2017, s. 111-150; Yurtsever, *a.g.e.*, s. 59; Atılğan, “Yön-Devrim Hareketi”, s. 644-645.

85 Vehbi Ersan, *1970’lerde Türkiye Solu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 22-23.

86 Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye, “1945-1980”*, Çeviren: Ahmet Fethi, Hil Yayın, İstanbul, 2015, s. 221.

87 Hasan Bülent Kahraman, *Kültür Tarihi Affetmez*, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2004, s. 233.

88 Esen Ertuğrul, *Yön/Devrim Hareketi İçinde Bir Siyaset Adamı ve Bürokrat: Cemal Reşit Eyüboğlu*, T. C. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 2019, s. 98-103; Ulus, *a.g.e.*, s. 102-131.

89 Hikmet Özdemir, *Turgut Özal*, Doğan Kitap, İstanbul, 2014, s. 176-180.

Devrim hareketi de konum alarak altı ilke bahsine eğilmiştir.⁹⁰

Kemalizm, Türk modernleşme programatığının bir aşamasını meydana getirmiştir. Radikal devrimcilikle birtakım prensiplerin yerleşmesini sağlamıştır. Ancak Kemalizm'in bütünlüklü bir doktrin görüntüsünü net bir şekilde vermemesi sebebiyle farklı yorumlamalara açık kalmıştır. Kemalizm'in eklektik yapısı, müesses nizama teyellenmiş akidelerini doğurmuştur.⁹¹ İlker Aytürk'ün post Kemalizm yahut daha sonraki örneklerini post post Kemalizm olarak nitelendirdiği Kemalizm'in kendisini yeniden üretebilme misyonunun Laiklik anlayışına eleştiri getirmekte geri durmaması tarihsel bir realitedir.⁹² Dolayısıyla Yön ve Devrim hareketi de Kemalizm'in altı ilkesini Marksizm'den mülhem teorilerle Türkiye'ye özgü kalkınma stratejisi felsefesine payanda sağlamak maksadıyla yeniden tarif etme yoluna gitmiştir.⁹³

Fikrî bir doktrinel hareketlilik olarak kristalleşen Yön'ün⁹⁴ ilk sayısında bildiri neşredilmiştir. Yön'ün manifestosu niteliğine haiz yazıda, gazetenin bütün yayın hayatı boyunca takipçisi olacağı doğrultu ana hatlarıyla verilmiştir.⁹⁵ Yön'ün bildirisi incelendiğinde Laiklik ile ilgili bir bahse girilmediği dikkati çekmiştir. Laiklik hassasiyeti hissedilmeyen metinde “*çağdaş uygarlıklar seviyesine ulaşmak*” kabilinden son derece geniş kapsamlı ifadeler yer verilmiştir.⁹⁶ Ancak Yön'e benzer şekilde bir manifestoyla sahne alan Devrim'in birinci nüshasında Laiklik'e değinilmiştir. Devrim'in bildirisinde “*Kemalist tez kısaca şudur: Bağımsızlık içinde, devrimler yoluyla çağdaş uygarlığa ulaşarak Kurtuluş Savaşından sonra, bağımsız kalkınma olanağı elde edilince, Atatürk, çağdaş uygarlığa ulaşmanın, Tanzimat yıllarındaki gibi, Batı uydusu olmakla değil, içeride devrimlerle, ortaçağ kurumları tasfiye edilerek, bir düzen değişikliğinin gerçekleşmesiyle sağlanacağını görmüştür. Saltanat ve hilafetin kaldırılması, akla ve bilime dayanan lâik düşüncenin bütün kurumlara egemen kılınması, yani bir düzen kurma yolunda girilen üst yapı devrimleridir*”⁹⁷ ifadeleri kullanılmıştır.

Yön ve Devrim hareketi, İslâm dini ile Sosyalizm'i bağdaştırma yoluna gitmiştir. Bu doğrultuda tezlerine temel teşkil etmesi amacıyla Roger Garaudy'nin Sosyalizm ve İslâmiyet adlı eseri Türkçe'ye kazandırılmıştır.⁹⁸ Garaudy'nin kitabını, Doğan Avcıoğlu ve E. Tüfekçi mahlaslı Mihri Belli⁹⁹ çevirmiştir. Avcıoğlu ve Belli, Garaudy'nin yapıtına

90 Bülent Somay, “Türk Solunun Kemalizmle İmtihani”, *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce*, “Sol”, C. 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s. 656-657.

91 Tanıl Bora ve Yüksel Taşkın, “Sağ Kemalizm”, *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce*, “Kemalizm”, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019, s. 529.

92 Aktoprak ve Kaya, *a.g.e.*, s. 342-343.

93 Atılğan, *Yön ve Devrim Hareketi*, s. 53.

94 Şevket Süreyya Aydemir, “Don Kişot'un Yel Değirmeni ile Savaşı”, *Yön*, S. 5, 14 Şubat 1962, s. 7.

95 Altun, *a.g.m.*, s. 555.

96 “Bildiri”, *Yön*, S. 1, 20 Aralık 1961, s. 12-13.

97 “Devrim Bildirisi”, *Devrim*, S. 1, 21 Ekim 1969, s. 8.

98 Öner Buçukcu (Haz.), *Hikaye Şu: Türk Düşüncesinin Kaderi*, “Kurtuluş Kayalı'ya Armağan”, Tezkire Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 4.

99 Gökhan Atılğan (Haz.), *Mühürler*, “Türkiye Sosyalist Hareketinden Eserler”, Yordam Kitap, İstanbul, 2019, s. 218.

birer önsöz kaleme almıştır. Bir nevi prolog niteliği de taşıyan önsözlerde, Yön ve Devrim hareketinin Sosyalizm ile İslâm dini arasında kurmak istediği ilişki spekülâtif biçimde verilmiştir.¹⁰⁰

Sosyalizm ile İslam dinini bağdaştırmaya çalışan Yön ve Devrim hareketi,¹⁰¹ bu noktada Laiklik bahsine el atma yükümlülüğü hissetmiştir. Yön sayfalarında “*Türk Sosyalizminin İlkeleri*” başlığı altındaki on bir temel maddeden birisi olarak “*Din ve devlet işlerinin kesin olarak ayrılması, lâiklik*” ibaresine değinilmiştir.¹⁰² Zira Yön ve Devrim hareketi Sosyalizm ile Kemalist Laiklik telakkisi arasında bir ilgileşim kurma yoluna da giderek “*Sosyalizm lâik bir nizamdır. Türk sosyalizmi din ile devletin kesin olarak ayrılışını savunur. Bu konuda Atatürk anlamında bir lâiklik anlayışı şarttır. Memleketçi sosyalizm dine karşı değildir. Fakat devlet olarak dinin dışındadır. Din halkı teşkil eden fertlerin vicdan hürriyeti konusudur*”¹⁰³ değerlendirmesi paylaşılmıştır.

Kemalizm’in Laiklik prensibini Türkiye’ye özgü Millî Sosyalizm’in içine yedirme amacı güden Yön ve Devrim hareketi, Laiklik meselesi üzerine arkeolojik kazı yapmayı uygun bulmuştur. Niyazi Berkes, İslâm dininin erken dönemlerinde din ve toplumun politik örgütlenmesinin devlet olgusundan soyutlanmadan gelişim gösterdiğinden hareketle din ve devlet ayırımının henüz ortaya çıkmadığı süreçlere projeksiyon tutmuştur. Türk topluluklarına da naklolduğu biçimiyle din ve devletin el ele yürüdüğü tarihsel devreler görülmekle beraber din ile devletin hiçbir zaman aynileşmediğinin altını çizmiştir. Devletin daima dine göre üst mevkide kaldığına değinmiştir. Berkes, dinin daha çok hukuksal konularda devlet aygıtına yakıt taşıdığından yola çıkarak teokratik bir yapılanmanın görülmediği sonucuna ulaşmıştır. Kazgan ise din, devlet ve teokrasi mevzusuna küçük bir hilafet parantezi açarak “*Dinsel devlet esaslarını kıran İslâmlığa bağlı Osmanlı İmparatorluğu Yavuz Sultan Selimin Mısır seferinden sonra hilafeti de ele geçirmesile kuvvetini lâyük olmayan bir düzenden alan kadroların gelişmesini kolaylaştırmıştır (...) Batının ortaçağın geleneksel düzenini yıktığı bir devrede Osmanlı İmparatorluğu hilafeti ele geçirmekle kendi Ortaçağını hazırlayacak (...) olan dinsel kalıpların kuvvetlenmesini hazırlamaktaydı. Türk toplumunun Ortaçağına bir sınır çizmek gerekirse bunu (...) 1517’de başlatıp 1923’de bitirmek (...) gerekir*”¹⁰⁴ yorumlamasını paylaşmıştır. Berkes’e göre de din ve devlet ayırımı yapma ihtiyacı on dokuzuncu asırda belirmiştir. Devlet otoritesinin zayıflaması, toplumu dine sarılmaya itmiştir.¹⁰⁵ Tanzimat ile beraber din ve devlet ayırımının keskinleşmeye başlaması¹⁰⁶ tam anlamıyla Laik bir model ortaya koymamıştır.¹⁰⁷

100 Roger Garaudy, *Sosyalizm ve İslâmiyet*, Çevirenler: Doğan Avcıoğlu ve E. Tüfekçi, Yön Yayınları, İstanbul, 1965, s. 5-8.

101 Kurtuluş Kayalı, *Düşüncenin Coğrafyası 1*, “*Toplumdan Soyutlanmış Düşünce ve Direnç Potansiyeli*”, Deniz Kitabevi, Ankara, 2005, s. 207-208.

102 Şevket Süreyya Aydemir, “*Türk Sosyalizminin İlkeleri*”, *Yön*, S. 56, 9 Ocak 1963, s. 8.

103 Şevket Süreyya Aydemir, “*I-Memleketçi Sosyalizmin İlkeleri*”, *Yön*, S. 58, 23 Ocak 1963, s. 16.

104 Gülten Kazgan, “*Türkiyede Laiklik Üzerine...*”, *Yön*, S. 33, 1 Ağustos 1962, s. 8.

105 Niyazi Berkes, “*Arap Dünyası Uyanıyor mu?*”, *Yön*, S. 169, 24 Haziran 1966, s. 10-12.

106 Niyazi Berkes, *Baticılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002, s. 62-63.

107 Niyazi Berkes, *200 Yıldır Neden Bocalıyoruz*, C. 1, Cumhuriyet-Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A. Ş., (basım yeri belirtilmemiş), 1997, s. 39-41.

Osmanlı'nın özünde Laikliği bir türlü yakalayamaması Yön ve Devrim hareketi sayfalarında eleştiri konusu olmuştur. Osmanlı'nın Laik atılımları gerçekleştirilmemesi hasebiyle batı uygarlığının toplumsal ve ekonomik değişimlerinin periferisinde kaldığı ileri sürülmüştür. Batı uygarlığının sanat, şiir, resim ve müzik gibi değerlerinin Osmanlı Devleti tarafından içselleştirmemesi Laiklik prensibinin vücut bulmasında büyük bir engel olarak yorumlanmıştır. Osmanlı'nın batıya has değerleri özümsemekte geri durması ise İslâm ve tutuculuğa bağlanmıştır.¹⁰⁸ Ancak bu görüşün tersine de değinilerek dinin gelişmişlik bahsinde güçlü bir amil olmadığı vurgulanmıştır.¹⁰⁹

Yön ve Devrim hareketine göre Osmanlı Devleti'nin modernleşme misyonunun akamete uğramasının başlıca nedenlerinden birisi Laik olmamasıdır. Konuyla iltisaklı Kazgan “Osmanlı İmparatorluğunun yenileşme hareketleri de lâik olamamanın bütün etkilerini taşır. Tanzimat bunun en güzel örneğidir. İslâm hukuku içinde Batılılaşma çabası, lâik olmaksızın idare teşkilatını yenileştirme Tanzimat hareketinin özellikleridir. Bütün yenileşme hareketleri ise, İslâm dininin doğuşunda ve gelişmesinde aynı zamanda devlet teşkilatını da düzenleme amacı gütmeye dolayısıyla, dinsel ilkelere bağlı kalma gereğini savunanların tepkisi ile karşılaşmış ve bu çatışma Atatürk devrimlerine kadar süregelmiştir. Asırlar boyunca lâiklikten uzak kalmış bir toplum düzenini Batıdan aktarılan kanunlar yolile lâikleştirme çabası ise köksüz, temelsiz, lâik kurumları, toplumda kökleştirme gayesinden başka bir şey değildir” ifadelerini kullanmıştır.¹¹⁰

Osmanlı Devleti, Yön ve Devrim hareketine göre statükocu muhafazakâr çevrelerin güdümüne girmiştir. Gerici olarak nitelendirilen kadro, düzenin korunması adına yenileşme çabalarına set çekmeye çalışmıştır. Bu minvalde Osmanlı'nın Laiklik anlayışını benimsemeyerek dini olguların kamusal alandaki görünürlüğünü genişletme istikametinde seyretmesi Karl Marx'a atıf ile “din toplumların afyonudur”¹¹¹ genellemesiyle nakledilmiştir.¹¹²

Yön ve Devrim hareketi, Tanzimat'ın geleneksel din ve devlet ilişkilerinde Laik bir manzara sergilememekle beraber önemli değişiklikleri sağladığı görüşündedir. Buradan hareketle Berkes din ve devlet boyutuna da girerek “Osmanlı İmparatorluğunda İslâm dini resmi bir devlet dini değildi (...) din kurulunu temsil eder gözüken bir Şeyhul-islâmlık vardı; devleti idare edenler müslümandı. Fakat bu durumla bir devletin resmi kilisesi olması durumu arasında hayli fark vardır. Şeyhul-islâmlık bir din kurulu ve örgütü olmaktan ziyade bir yasa ve kaza örgütü idi. Ancak Tanzimattan sonra ona en yüksek din örgütü imiş gibi bakılmağa başlamıştır (...) Osmanlı örgütü bozulup Tanzimatla tasfiye edilmeğe başlayınca (...) devlet adamları bu şeyhul-islâmlığı ne yapacaklarını bilemeyerek ona yâri dini, yarı siyasi bir anlam katmağa başladılar (...) Halbuki, dikkatle bakarsak görürüz ki o zaman da ondan sonra da (...) şeyhul-islâmlık Türk yasa örgütünde kendine asla bir yer bulamamıştır” değerlendirmesini yapmıştır. Berkes'e göre Türkiye'nin münhasıran

108 Kazgan, a.g.m., s. 8.

109 Yves Lacoste, “Az Gelişmiş Ülkeler Neden Kalkınmıyor”, *Yön*, S. 152, 25 Şubat 1966, s. 8.

110 Kazgan, a.g.m., s. 8.

111 Murat Belge, *Sosyalizm, Türkiye ve Gelecek*, Birikim Yayınları, İstanbul, 1989, s. 197.

112 Kazgan, a.g.m., s. 8.

Tanzimat sonrasında din ve devlet ilişkilerinde eskiyle aynı yönde kürek çekmek istememesi dağılmaların törpülenememesinden kaynaklanmıştır.¹¹³

Laiklik, Yön sayfalarında Türk modernleşmesinin ürettiği özgün bir düşünce sistematiği olarak serdedilmiştir. Türkiye'deki Laik modelin batıdaki örneklerinden münezze bir yapısı olduğu düşünülmüştür. Batıdaki kilise ile devlet arasındaki ilişki den türeyen modelin Türkiye'dekinden farklı yapısına işaret edilmiştir. Türkiye'deki Laiklik'in telifçi olmadığından hareketle “*din ve devlet ilişkileri ele alındığı zaman, ikisi arasındaki ilişkilerin Türk toplumunun gelişimini engellemesini, Fransadaki kilise-devlet ilişkilerindeki duruma benzetir (...) lâiklik kelimesinin (...) altında bizdeki gerçeklere uymayan sonuçlar çıkarır (...) Türk devletinin diğer dinlerle olan ilişkilerinin hem tarihte hem bugünkü devlet siyasetinde oynadığı rolü büsbütün unuttur*” yorumu aktarılmıştır.¹¹⁴

Türkiye'de Laiklik prensibinin teokratik görüşlere karşı mücadeleye şekillendiğine işaret eden Yön ve Devrim hareketi,¹¹⁵ modernleşmenin icrasını geleneksel yapıların aşınmasına bağlamıştır.¹¹⁶ Laiklik'in fitilinin Birinci Dünya Savaşı sürecinde ateşlenerek cumhuriyet rejimine intikal ettiği tezinden hareketle “*cihad (...) ilan edilmişti. Müttefik Almanya, İslam dayanışmasında ideolojik bir silah görmekteydi. Buna rağmen, güç bir dönemde, sosyal ve ekonomik gelişmelerden dini uzak tutmak yolunda önemli adımlar atılmıştır. 1916 yılı Parti Kongresine Hükümet, şeriat ve modern kanunlar ikiliğini kaldırmak amacıyla, bir kanun tasarısı getirmiştir. Ayrıca, vakıfların geliriyle yaşayan ilkokulların yönetimi, Şeyhülislam'dan alınmaktadır. Kongre, tasarıyı ezici çoğunlukla kabul etmiştir. Şeyhülislam Hayri Efendi'nin istifasına rağmen, 1917 Şubatında tasarı kanunlaşmıştır. Yalnızca Senato'da üç kişi muhalif kalmıştır. Yeni Evlenme Kanunu, bütün Türk vatandaşları için, din farkı olmaksızın, sivil evlenme esasını getirmiştir. Çok karılığın doğrudan doğruya kaldırılmasına gidilmemiş, yalnız yeni bir karı almak, ilk karının yazılı muvafakatına bağlanmıştır. Gerici çevrelerden gelen büyük protestolara rağmen, Kur'an Türkçeye çevrilmiştir. Geleneksel Cuma hutbeleri, Türkçe yapılmaya başlanmıştır. Bütün gerici yayınlar susturulmuştur*” değerlendirmesi yapılmıştır.¹¹⁷

1924 Anayasası'ndan “*Türkiye Devleti'nin dini İslam'dır*” maddesinin çıkarılması¹¹⁸ ile ilgili “*Anayasada devletin dini İslâm'dır gibi bir sözün hem İslâm hukuku açısından (...) hem hukuk bakımından bir anlamı olmadığını görüp onu oradan kaldırma cesaret ve aydınlığını gösteren tek ülke Türkiye'dir (...) İslâmlık ve Asr-ı Saadetçilikle savaşıma sonu doğan Türk lâikliğinin bunu yapması bir zorunluluktur*” tahliline yer verilmiştir.¹¹⁹

Yön ve Devrim hareketi, Kemalizm'in eskinin dogmalarına karşı akli ve bilimi

113 Niyazi Berkes, “Türk Devleti ve Hristiyanlık Dünyası”, *Yön*, S. 81, 16 Ekim 1964, s. 16.

114 Berkes, “Arap Dünyası Uyanıyor mu?”, s. 10-12; Berkes, “Türk Devleti ve Hristiyanlık Dünyası”, s. 16.

115 Berkes, “Arap Dünyası Uyanıyor mu?”, s. 10-12.

116 Altun, *a.g.m.*, s. 574.

117 Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, “Dün, Bugün, Yarın”, C. 1, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 277-278.

118 Gül Tuba Dağcı ve Adnan Dal, “Osmanlı'dan Günümüze Din-Devlet ve Laiklik Tartışmaları”, *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, C. 2, S. 1, 2014, s. 42-43.

119 Berkes, “Arap Dünyası Uyanıyor mu?”, s. 10-12.

esas olarak Laiklik ilkesine sarıldığına belirtmiştir.¹²⁰ Laiklik adına yapılan halifelğin kaldırılması, eğitim öğretim birliği, tekke ve zaviyelerin kapatılması ile Medeni Kanun gibi uygulamalar cesur adımlar olarak vasıflandırılmıştır.¹²¹

Ulusal egemenlik, tam bağımsızlık, cumhuriyet rejimi ile din ve devlet ilişkilerinin ayrılmasından ötürü neşet olan Laiklik, Kemalizm'in en önemli yönleri şeklinde ele alınmıştır.¹²² Antiklerikal bir yapısı olduğu düşünülen Laiklik¹²³ ile Orta Çağ kalıntısı, dinsel eğilimli ve aktüel fonksiyonunu yitirmiş sistemlere neşter vurulduğu işlenmiştir.¹²⁴

Yön ve Devrim hareketine göre Türk devlet geleneğinde din ve devlet ilişkileri karşılıklı özerklik şeklinde düzenlenmiştir. Bu görüş doğrultusunda; devlet dinin güdümüne sokulmadığı gibi tersi de söz konusu değildir. Türk devlet tradisyonundaki din ve devlet arasındaki münasebeti en iyi analiz eden kişi Mustafa Kemal Atatürk olmuştur. Atatürk'ün ortaya koyduğu Laiklik prensibi de Türk devlet ananesindeki din ve devlet ilişkilerinden bağımsız gerçekleşmemiştir. Laiklik, Türk toplumunun bütün dinlere karşı gösterdiği saygıya binaen dini devlete yahut devleti dine hapsedecek mahiyette tasarlanmamıştır. Türk toplumunun inanış biçimlerine bakış açısı rasyonel çerçevededir. Akla ve mantığa aykırı düşen inanışlar Türk toplumunca kabul görmemiştir. Nihayetinde Türk devlet geleneğinden damıtılarak meydana getirilen Laiklik, hümanistik yanıyla medeniyet vasfı taşımaktadır.¹²⁵

Kemalizm'in dinde Türkçeleşme projesi¹²⁶ Yön ve Devrim hareketince bir dizi eleştiriye tabi tutulmuştur. Laiklik adına gerçekleştirildiği aktarılan din reformunun kalkınmayı sağlamakta cezri bir etkisinin bulunmadığı savunulmuştur. Türkçe ezan ve Kur'an-ı Kerim tercümelerinin esaslı uygulamalar olmadığı ileri sürülmüştür. Türk toplumunun din reformuyla devreye sokulan tatbiklere sıcak bakmadığına değinilmiştir. Din reformuna reaksiyoner yaklaşan Türk toplumunun direnç ürettiği vurgulanmıştır. Zira Yön ve Devrim hareketine göre Atatürk aydınlanma adına icra edilen din reformunun faydasızlığını bir müddet sonra anlayarak buzdolabına kaldırmıştır.¹²⁷

Laiklik ilkesinin tamamıyla cansuyu bulmadığını düşünen Yön ve Devrim hareketi,¹²⁸ meseleyi kalkınma felsefesine bağlamıştır. Türk toplumunun din üzerine bina edilmediğine işaret edilmiştir. Buradan yola çıkarak devlet, ordu, ekonomi ve endüstri temelli bir Türk toplumu portresi çizilmiştir.¹²⁹ Türk sosyolojisinin iktisadî ve endüstriyel tınları olduğuna göre Laiklik'in uygulanabilmesinin biricik yöntemi ekonomik açıdan gönenç bir atmosfere sahip olmaktır. Yön'de serdedilen tezlerin hayata geçirilmesi Laiklik'in de mütekâmil hale

120 Türkaya Ataöv, "Devrimler Bitmez", *Yön*, S. 22, 14 Mayıs 1962, s. 6.

121 Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, C. 1, s. 353.

122 Niyazi Berkes, *200 Yıldır Neden Bocalıyoruz*, C. 2, Cumhuriyet-Yeniğün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A. Ş., (basım yeri belirtilmemiş), 1997, s. 17.

123 Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, C. 1, s. 528.

124 Kazgan, *a.g.m.*, s. 8.

125 Berkes, *Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*, s. 125-129.

126 Onur Atalay, *Türk'e Tapmak*, "Seküler Din ve İki Savaş Arasında Kemalizm", İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s. 73-104.

127 Berkes, *Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*, s. 135-148.

128 Kemal Tahir, "Anadolu Türklüğü Açısından Atatürkçülük", *Yön*, S. 47, 7 Kasım 1962, s. 17.

129 Berkes, *Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*, s. 135.

gelmesi namına dirimseldir. Bu noktada Yön ve Devrim hareketi bir denklem de kurarak kalkınmanın icrasını Laiklik ile ortaçağcıl öğelerin berhavasına ilişitirilmiştir.¹³⁰ Aynı zamanda ters orantı da kurarak Devletçi ekonomi adımlarının atılmadığı müddetçe Laiklik ilkesinin kâğıt üzerinde kalmaktan öteye gidemeyeceğinin altı çizilmiştir.¹³¹

Yön ve Devrim hareketi Laiklik prensibinin kökenlerine inerek teşhislerini zikzak ve arızî dalgalanmalardan arıtmıştır. Böylece damıtılarak tebarüz eden Laiklik, bir çizgi doğrultusunda 1960'lı yıllara uzatılmıştır. Kalkınma felsefesiyle eşgüdümlü bir Laiklik'e çimento dökülmesi Kemalizm, Sosyalizm ve Marksizm üçlemindeki Yön ve Devrim hareketinin rafinajı için elzem görülmüştür. Bu hususta Doğan Avcıoğlu'nun "*Türkiyemizi hızla çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırmak olduğu herkesçe kabul edilen Atatürk, büyük insanlara hâs sezişiyle, bu hedefe götürecektir metodu da bulmuştur. Lâik bir toplumda gücünü milliyetçilikten alan, halkçı, devletçi ve devrimci bir politika*"¹³² ifadeleri anlamlıdır.

Laiklik prensibini behemehâl Millî Sosyalizm'in içinde eritmeye kararlı olan Yön ve Devrim hareketinin yayın organlarının sayfalarında, Kemalizm ve Sosyalizm'in Laik, halkçı, milliyetçi, devletçi, antiemperyalist ve tam bağımsızlıktan yana olmalarının bir yakınlık doğurduğu işlenmiştir. Kemalizm ve Sosyalizm'in akla, bilime ve emeğe değer atfeden yönleri öne çıkarılmıştır. Hem Kemalizm'in, hem de Sosyalizm'in ilerici ve devrimci tarafları dolayısıyla bir yanyanalık ilişkisi kurulmuştur. Kemalizm ve Sosyalizm bağdaştırma çabalarında antiemperyalizmden tam bağımsızlığa kadar geniş bir yelpazede kalkınma felsefesine yedirilen aktarımlarda, Laiklik de önemli bir köşe taşı tutmuştur. Laiklik'e özgü akıl ve bilim gibi mefhumların kıyısına iş, emek ve bağımsızlık gibi söylemler zamklanarak Kemalizm ile Millî Sosyalizm arasındaki kalkınma felsefesi kabilinden yumuşak noktaya çıpa batırılmıştır.¹³³

Yön ve Devrim hareketi, Kemalizm ile beraber Laiklik'i de kendi tekeline değerlendirmiştir. Bu nedenle Laiklik'i aktüel politiğin gergin fay hatlarına sürükleyerek hassasiyetlerini her fırsatta ustura kayışıyla bileylemişlerdir. Özellikle AP ve AP muhitinde türeyen uç sağın siyaseten yükselişine paralel tırmanışa geçen Laiklik duyarlılığı, zamanla keskin bir kamplaşma yaratmıştır. Yön ve Devrim hareketi, sol karşıtlarının Atatürk'ün Laik cumhuriyetini hedef tahtasına oturttuğunu öne sürmüştür.¹³⁴ Bu konuda "*Lâiklik hergün yeni bir darbe alıyor*" cümlesi paylaşılmıştır.¹³⁵ Bir Atatürk "*sahiplenmesine*" de gidilerek "*Atatürk lâik idi: Bu dini, Devlet düşüncesine karşı soldur*"¹³⁶ ifadeleri kullanılmıştır.

Millî Sosyalizm'in genel çerçevesine "*Esasen sosyalizmi, halkçılık, devletçilik, devrimcilik, lâiklik, cumhuriyetçilik ve milliyetçilik ilkelerine dayanan Atatürkçülüğün en tabii sonucu ve devamı sayıyoruz*"¹³⁷ savıyla Laiklik'i de sokan Yön ve Devrim hareketi,

130 Berkes, *200 Yıldır Neden Bocalıyoruz*, C. 2, s. 27-46.

131 Altan Öymen, "Bir CHP Yetkilisinin Görüşleri", *Devrim*, S. 2, 28 Ekim 1969, s. 2.

132 Doğan Avcıoğlu, "Medrese Atatürkçülüğünden Gerçek Atatürkçülüğe", *Yön*, S. 85, 13 Kasım 1964, s. 3.

133 Muzaffer Karan, "Bağımsız Türkiye mi Kemalist Türkiye mi?", *Devrim*, S. 37, 30 Haziran 1970, s. 3.

134 "Atatürk Düşmanı Bir Milletvekili", *Yön*, S. 161, 29 Nisan 1966, s. 6.

135 Öcal Okay, "Atatürk İlkelerinden Ne Kaldı?", *Yön*, S. 44, 17 Ekim 1962, s. 9.

136 İlhan Selçuk, "Müesseseseleşme Yolunda", *Yön*, S. 64, 6 Mart 1963, s. 3.

137 Doğan Avcıoğlu, "Sosyalizm Anlayışımız", *Yön*, S. 36, 22 Ağustos 1962, s. 3.

buradan kendisine bir kanal açarak siyasî muhalefete girişmiştir. Anayasal kapsamı bulunan Laiklik'in hükümetler tarafından tam anlamıyla uygulanmadığından bahisle¹³⁸ bazı siyasal çevreler nişangâha alınmıştır. Örneğin Süleyman Demirel'in Ayasofya'nın müzeden camiye çevrilmesine matuf birtakım demeçleri vardır.¹³⁹ Demirel'in Ayasofya ile ilgili beyanları Laiklik hassasiyeti çerçevesinde değerlendirilmiştir. İlhan Selçuk'a göre Demirel "*Ayasofya minarelerine müezzin çıkarmak için uğraşan*" birisidir. Oysa Türkiye'nin ekonomi başta olmak üzere çok daha mühim problemleri olduğunu düşünen İlhan Selçuk, Demirel'i anayasal sınırlar dışına çıkmakla itham etmiştir.¹⁴⁰ Daha sonra Doğan Avcıoğlu, İlhan Selçuk'un koordinatlarını çizdiği Laiklik ve Ayasofya mevzusuna istinaden "*Bu iktidar, Ayasofya'yu cami yapma vaadleriyle gelmişti (...) Bu gidişle Ayasofya cami değil kilise (...) olma yolundadır*"¹⁴¹ cümleleri ile vites yükseltmiştir. Zira Yön ve Devrim hareketi, Laiklik'in tam manasıyla tatbik edilmemesi durumunda, Türk halkının dini duygularının istismar edilebileceğini düşünerek isyan ve katliamlara kadar varabilecek sonuçların ortaya çıkmasının kaçınılmazlığına vurgu yapmıştır.¹⁴²

Cemaat ve tarikatların din yayma gibi kisvelere bürünerek din istismarcılığına soyunduğu iddiası Yön ve Devrim hareketinin Laiklik karşıtlığı olarak yorumladığı konulardandır. Daha çok İlim Yayımcılar, Nurcular ve Süleymancılara atbaşı gittiği din sömürücülüğü irtica olarak değerlendirilmiştir. Esas amaçlarının Kemalist Türk solunun atomizasyonu müesses nizamın temel yapı taşı olan Laik cumhuriyete makas değiştirmek olduğunun altı çizilmiştir. Tarikat ve cemaatlerin cumhuriyetin Laik prensibinin karşısında konumlanarak devlet aygıtına dini restorasyon yapma saiki güttüğü iddia edilmiştir. Laiklik karşıtı irtica akımlarının Türkiye'nin bekası açısından bir tehdit fotoğrafı verdiği nakşedilmiştir. Bu bağlamda Millî Sosyalizm'e ulaşmak için gerçekleştirilmesi tasarlanan devrimde Laiklik karşıtlığı bir kaldıraç olarak kullanılmıştır.¹⁴³

Yön ve Devrim'in sayfalarında ideolojik veya siyasal anlamda kendileri gibi düşünmeyen çevreler "*gerici*" olarak nitelendirilmiştir. Bir nevi ötekileştirme argümanı olarak kullanılan "*gerici*" nosyonu son derece esnek biçimde kullanılmıştır. Yön ve Devrim'in "*gerici*" mefhumu yüklediği kesimlerin net bir tarifi yapılmamıştır. Ancak geniş ölçekte pejoratif manada kullanıldığı aşikârdır. Laiklik prensibini benimsemediği yahut dokusunu zedelediği kabul edilen odaklar da "*gerici*" kategorisinden hariç bırakılmamıştır. Bu bağlamda İmam Hatip okullarının yaygınlaştırılması da genel şemaya dâhil edilerek

138 İlhan Selçuk, "Elindekini Uygulamaktan Âciz", *Yön*, S. 34, 8 Ağustos 1962, s. 9.

139 *Başbakan Süleyman Demirel'in Basın Toplantıları, "1-10"*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1968, s. 32-40; İsa Tatlıcan, "Ayasofya Davasının 86 Yıllık Tarihi", *Sabah*, 12 Temmuz 2020.

140 İlhan Selçuk, "Sağın Solu, Önü, Ardı ve Olacağı", *Yön*, S. 140, 3 Aralık 1965, s. 3.

141 Doğan Avcıoğlu, "Amerikancı Milliyetçilik ve Mukaddesatçılık", *Yön*, S. 162, 6 Mayıs 1966, s. 3.

142 Yılmaz İdil, "Türkiye'yi Yıkma İstesem Nasıl Hareket Ederdim?", *Yön*, S. 22, 14 Mayıs 1962, s. 13.

143 Doğan Avcıoğlu, "Devekuşları", *Devrim*, S. 14, 20 Ocak 1970, s. 1-7; Hasan Kaya Cemal, "Gericiler Basında Ne Var Ne Yok?", *Devrim*, S. 5, 18 Kasım 1969, s. 2; Doğan Avcıoğlu, "Demirel'in Nurcuları", *Devrim*, S. 13, 13 Ocak 1970, s. 1-3; Engin Aşkın, "İrtica Türkiye'yi Baştanbaşa Sarıyor", *Devrim*, S. 33, 2 Haziran 1970, s. 5; "Dinsel İrticanın Genel Karargâhı İlim Yayma Cemiyetidir", *Devrim*, S. 1, 21 Ekim 1969, s. 1; "Dinsel İrticanın Karargâhı", *Devrim*, S. 1, 21 Ekim 1969, s. 8; "Devrim Bildirisi", *Devrim*, S. 1, 21 Ekim 1969, s. 8; "Demokrasi Şeriatçılarıdır", *Devrim*, S. 2 28 Ekim 1969, s. 2; Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni, "Dün, Bugün, Yarın"*, C. 2, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 768-1167.

“İmam-hatip okullarının kuruluş gayesi, yeni bir 31 Mart Vak’asının kurmaylarını yetiştirmektir (...) Atatürkçü gençliği söndürmeğe ve halkı Atatürkten soğutmağa matuf bir hareketin plânına uyularak açılmışlardır ve lâik olan devletimizin bünyesiyle uyumsuzluk hâlinde dirler (...) bunların gayesi Atatürk adını Türkiyeden silmektir” cümleleri paylaşılmıştır.¹⁴⁴

Din işlerinin yürütülmesi ve dini eğitim meselesi Yön ve Devrim hareketi tarafından Laiklik’in süzgecinden geçirilmiştir. Dini işleyişle Laiklik arasında aksayan kısımlar tespit edilmiştir. Diyanet’in Türkiye’de Arap kültürünü kökleştirmeye dönük adımları bulunduğu, hükümet vasıtasıyla ümmetçi bir düzenin özendirilmeye çalışıldığı ve şeriata birtakım teşviklerin olduğu ileri sürülmüştür. Din eğitimi perdesiyle anayasal nizam haricindeki grupların türediği vurgulanmıştır. Anayasal açıdan din eğitimiyle devletin yükümlü olduğuna değinilmiştir. Ancak Laik cumhuriyetin dini eğitimi üstlenmesinin de Laiklik ilkesiyle ne kadar uyduğu tartışma konusu haline getirilmiştir.¹⁴⁵

Yön ve Devrim hareketi, Kemalizm’in Laiklik ilkesinin bütün devrimlere subasman teşkil ettiğini savunmuştur. Laiklik’in başarılı bir adım olduğundan yola çıkarak “*Laisizmin disiplini devrimlerin temeli oldu (...) Atatürk’ü Atatürkyapan tarihte tek kılan bu başarısıdır*” ifadelerine yer verilmiştir.¹⁴⁶ Binaenaleyh devlet ve toplumun tüm katmanlarında Atatürk’ün doğrultusunda aklı ve bilimi referans alan Laik bir yapılanmaya işaret edilmiştir.¹⁴⁷ Bu noktada Laiklik’in devlet ve toplum katlarına tam anlamıyla sirayeti maarif politikalarına bağlanmıştır. Mümtaz Soysal konuyla iltisaklı “*Sosyalizmin yolu, biraz da eğitimden geçmektedir. Ama lâik ve akılcı bir eğitim*” düşüncesini paylaşmıştır. Bilvasıta Laik bir tedrisatla Sosyalizm’e köprü kurulması tasarlanmıştır. Eğitim ve öğretimde çağ dışı kalan geleneksel öğelerin geri plana atılmasının önemine dikkat çekilmiştir. Aydınlık kafaların akılcı çözümlerle kalkınmadan yana saf tutmasının yegâne yolunun Laik eğitim öğretimle meydana getirilecek “*yeni adam*” tipolojisinden geçtiği aktarılmıştır. Böylece Laik eğitim modelinin kırsaldan başlayarak Millî Sosyalizm’in kilometre taşlarını döşeyeceği imlenmiştir.¹⁴⁸

Bülent Somay, -kronoloji gözeterek- Sol Kemalizm’in Laiklik anlayışı için ana hatlarıyla “*18. yüzyıl (Aydınlanma) materyalizminin etkisiyle dini kurtuluşun baş düşmanlarından biri olarak görme eğilimi. Dinsel kurum ve etkileri zayıflatan her girişimin kayıtsız şartsız desteklenmesi. Sosyalizmin seküler modernizasyonun bir alt kategorisi olduğu zanni*” tarifini geliştirmiştir.¹⁴⁹ Yön ve Devrim hareketinin Laiklik prensibine bakıldığında Somay’ın genelleyici izahından uzak olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır.

144 Nejat Yardımcı, “Kimler Gericidir?”, *Yön*, S. 56, 9 Ocak 1963, s. 13; Yılmaz İdil, “Yobazlara Yumuşak Tutumun Sebebi”, *Yön*, S. 20, 2 Mayıs 1962, s. 2; Erdoğan Alkan, “Gericiler Azınlıktadır”, *Yön*, S. 48, 21 Kasım 1962, s. 14; Behzat Ay, “Kimler Gericisi?”, *Yön*, S. 48, 21 Kasım 1962, s. 14; “Devrim Bildirisi”, *Devrim*, S. 1, 21 Ekim 1969, s. 8.

145 Mustafa Timisi, “Laik Türk Cumhuriyetinde Din Hizmetlileri Sınıfı”, *Devrim*, S. 48, 15 Eylül 1970, s. 2-7.

146 Numan Kartal, “Kemalizm”, *Yön*, S. 84, 6 Kasım 1964, s. 2.

147 Aydos Toros, “Yarının Yöneticileri Kimler Olacak?..”, *Yön*, S. 45, 24 Ekim 1962, s. 8.

148 Mümtaz Soysal, “Köyde Sosyalizm”, *Yön*, S. 38, 5 Eylül 1962, s. 20.

149 Somay, *a.g.m.*, s. 660.

Netice itibari ile Yön ve Devrim hareketi geleneksel aydın hareketliliği olarak¹⁵⁰ Kemalizm'i araçsal bakımdan kullanmıştır. Kemalizm, Türkiye'ye has Sosyalizm'e varmak için bir nevi enstrümandır. Sosyalizm üst bir destinasyon olarak değerlendirilmekle beraber Kemalizm ve Marksizm'i de katarak ara kompartımanlarda geçirgenlik ortamı tesis edilmiştir. Bu durum özünde muhalif bir düşünce sistematığıne hasretmiştir. Hakeza Sosyalizm'in de esasında mevcut siyasal düzenle gerilime kanalize olan bir yapısı söz konusudur. Yön ve Devrim hareketinin Kemalizm, Marksizm ve Sosyalizm sarkacındaki görüşleri, temelde siyasî merkezin değişime dirençli noktalarıyla çatışma halinde olmuştur. Son tahlilde müesses nizamın ortaya koyduğu Laiklik telakkisine birtakım yorumlamalarda bulunmak ve yeniden dizayn etmeye uğraşmak organik bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır.

SONUÇ

Türk modernleşmesi “devlet nasıl kurtulabilir” sorusu etrafında gelişmiştir. Aydınların problemin etrafındaki rotasyonuyla ortaya çıkan yanıtlar, Türk modernleşmesini köklü yapısal dönüşümlere itmiştir. Değişimin örgüsel inkişafı aydınları, birbiriyle kesişen fakat ayrı çizgilerde ilerleyen doğrulara sevk etmiştir. Muhtelif ajandalara sahip aydınlar, modernleşme serencamında benzer muhitlerden çok parçacıklı ve çok tabakalı bir bileşkeye doğru yol almıştır. Aydınların dönemselsel olarak uğrak noktaları habitatlarında belirleyen unsur işlevi görmüştür.

Aktüel siyasete meşbu ve teşne Türk aydını Yeni Osmanlılar, Jön Türkler ve İttihat Terakki çizisinde politik ve entelektüel sosyalleşmesini geçirmiştir. İkinci Meşrutiyet'in hızlı politizasyonu aydınların siyasal kurumsallaşmasını berraklaştırmıştır. Yel pazenin solunda konumlanan aydınlar cumhuriyet rejimine intikal ile birlikte kabaca Kadro, -nispeten- Forum ve Yön/Devrim sınır izinde gitmiştir. Tarihsel miras devralma yöntemiyle ilerleyen gelişim sürecinde aydınlar, sol eğilimli refleksler ve iktidar stratejileri geliştirmiştir.

Siyasî, askerî ve ekonomik sahalarda yoğunlaşan Türk modernleşmesi, sol aydınların iktidar stratejisi ve akislerinde sermaye özelliği göstermiştir. Sol entelektüel akımlar çevreden merkeze kayma eğilimi sergilemişlerdir. Merkezde kendilerine alan açmaya çalışırken modernleşme sürecindeki birikimi kalıtsal olarak nakletmişlerdir. Tek Parti idaresinin çok partili demokratik rejime hazırlık evresinde solun ve özellikle radikal solun –siyasî merkezin güdümündeki yapılar haricinde- önemli ölçüde tırpanlanması vuku bulmuştur. Entelektüel birikim sol aydınlarda mündemiç bırakılmakla birlikte İkinci Dünya Savaşı yıllarında bir tık daha artan otoriterlik, sol düşünceye “cadı kazanı” yaratmıştır. DP'nin erken dönemlerinde sola nispi müsamaha gösterildiyse de kısa bir müddet sonra engelleyici yaptırımlar uygulanmıştır. 1961 Anayasası Türkiye'de kültüralizme ivme kazandırarak kuvvetli bir aydınlanma dalgasının hezarfeni olmuştur.

1961 Anayasası sol entelektüel cereyanları, arkalarındaki güçlü ve kümülatif felsefeyle, siyaset sahnesine taşımıştır. Türkiye'de solun törpülenmesinin anayasal güvenceyle gemlenmesi, Yön ve Devrim hareketinin kök salmasına imkân tanımıştır. Bu bağlamda Yön ve Devrim hareketi, Türk solunun uzun erimli fay hatlarında biriken gerilimin boşalmasıyla

cisimleşmiştir. 27 Mayıs'ın anahtarı eksik çevirdiği iddiasıyla sol düşün dünyasında ağırlık merkezi meydana getiren Yön ve Devrim, devlet aygıtının biçimlenmesi üzerine cezrî tezler üretmiştir. Yön ve Devrim hareketinin ana gündem maddesi Kemalizm'in hedefindeki çağdaş uygarlıklar seviyesine ivedilikle ulaşmaktır. Kemalizm'in yarım kaldığı fikriyle Marksizm ve Sosyalizm ile yeni bir çehre kazandırılmaya çabalanmıştır.

Yön ve Devrim hareketi Türkiye'nin kronik problemlerini siyasal, ekonomik ve sosyolojik açıdan masaya yatırmıştır. Türkiye'nin kronik sorunlarını sol aydınlara bir kürsü teşkil ederek entelektüel irdeleme fırsatı sunan Yön ve Devrim, güçlü perspektifle özgün çıkarımlar ortaya koymuştur. Yön ve Devrim'de problematik haline getirilerek cevaplandırılmaya çalışılan tüm hususlar, Marksist teorilere oturtulmuştur. Sürekli ekonomi temelli analizler serdedilmiştir. Yeni Devletçilik ve Türkiye'ye has Millî Sosyalizm de iktisadî zemindeki Marksist kuramlara zımbalanmıştır. Bu noktada Yön ve Devrim, siyasal modernleşmenin taşıyıcı kolonuna yerleşebilmek maksadıyla mitsel bir Kemalizm'i hareketin belkemiği olarak vazetmiştir.

Güçlü bir aydın hareketliliği portresi çizen Yön ve Devrim, ana ergiyi Millî Sosyalizm olarak resmetmiştir. Marksist teorilerle Türkiye'nin sosyolojisine girgin bir Millî Sosyalizm'e erişmekte birtakım engebeler bulunduğu işlenmiştir. Türkiye'nin siyasal ve toplumsal yapısının Millî Sosyalizm'e ulaşmakta bazı aksaklıklar yaratacağı nakşedilmiştir. Bu nedenle Millî Sosyalizm ile mesafe bakımından pek de uzak görünmeyen Kemalizm'i Millî Sosyalizm'e varmakta alt katman şeklinde değerlendirmekte beis görülmemiştir. Başka bir ifade ile Yön ve Devrim hareketi Millî Sosyalizm'e Marksizm'den mülhem nazariyelerle Kemalizm kaldırıcıyla yol almayı öngörmüştür.

Yön ve Devrim hareketi Millî Sosyalizm'e giden istikamette Türk toplumunu yatay kesen bir işçi sınıfına serdümen vasfı yüklememiştir. Karar alıcı mekanizmaların aşağıdan yukarıya değil yukarıdan aşağıya bir salınımla dönüşümü tasavvur edilmiştir. Siyasî merkezde işçi sınıfı öncülüğünde köklü bir değişimden ziyade merkezi bizatihi kendi saflarına katmaya çalışmışlardır. Yön ve Devrim'in ulaşmak istediği nihai hedef otokratik, despotik ve dar bir oligarşidir. Sol tandans yoğun tonda hissedilmesine rağmen ordu unsuruna seçkin bir şekilde reformatör niteliği yüklenmesine karşın alttaki sınıfların değişim için henüz yetkin görülmemesi Kemalizm'e sarılmayı elzem kılmıştır.

Millî Sosyalizm'e ulaşmayı düşünen Yön ve Devrim, Marksizm ve Kemalizm'i araçsallaştırmıştır. Münhasıran Kemalizm'i Sosyalizm'e eklemek için altı ilke özelinde kısmen kalıba yeni beton dökme yoluna gitmiştir. Yön ve Devrim hareketi, altı ilkenin müktesabatıyla tahlili ve birbiriyle sistemli hale getirilmesine uğraşmıştır. Millî Sosyalizm'in çerçevesine altı ilkeden Laiklik'i de sokmak amacıyla genel içlemlerle bağdaşıklık kurmaya çabalanmıştır.

Yön ve Devrim hareketinin Laiklik bahsini sorunsallaştırarak gündem maddesi haline getirmesi siyasal modernleşmeyle doğrudan iltisaklıdır. Değişimi geniş ölçekte problemleştiren Yön ve Devrim hareketi, Türkiye'nin çağdaşlaşma yolculuğunda siyasal, kültürel ve düşünsel altyapısını ikmal etmek amacıyla modernleşmenin Laiklik boyutunu durağan bırakmaktan kaçınmıştır. Başka bir ifadeyle modernleşmeye Laiklik penceresi açarak statik değişim anlayışından beslenmek yerine dinamik varlık kazandırılmıştır.

Kemalizm, Sosyalizm ve Marksizm sarkacındaki Laiklik'in siyasal modernleşmeye tampon mekanizma işlevi söz konusudur.

Niyazi Berkes, Yön ve Devrim hareketinde Laiklik bahsini üzerinde kuramsal açıdan mürekkep oynatan en dikkat çekici aydınlardanandır. Laiklik prensibini Türk toplum yapısının sosyolojik genetiği içerisinde eriten Berkes, yeni bir çerçeve çizmeye çalışmıştır. Batı menşeli Laiklik uygulamalarının Türkiye koşullarında fonksiyon kazanmasının güçlüğüne işaret etmiştir. Türk, İslâm ve Batı uygarlıklarındaki din ve devlet ilişkilerine sondalama yapan Berkes, özgün ve yerel mahiyetli bir Laiklik kavramına demir atmıştır. Zira yalınkat Laiklik telakkileri din ve devlet ilişkilerini basit bir kanon etrafında değerlendirilirken Berkes bu totolojiyi battal ederek otoriterizm bağlamında ele almıştır. Berkes'e göre Türkiye'de otoriteye bir tür yarı örtük kutsaliyet atfedilmektedir. Buradan yola çıkarak kutsallıkla bezelenen erkin, otoriterizme dönüşümüne değinmiştir. Türkiye'de Laiklik'in hâkim kılınabilmesi için kadir-i mutlak otoritenin kutsallık gömleğinin çıkarılması gerektiğinin altını çizmiştir. Bagajındaki geleneksel müktesebat ile Laiklik'in Türkiye'nin Kemalizm ile öngördüğü modern topluma ulaşmaktaki ataletini vurgulamıştır. Berkes, Laiklik'in Türkiye'de çağdaş değerlerle buluşabilmesinin yegâne ereği olarak radikal yapısal reformları imlemiştir. Kemalizm'in keskin değişimleri bazı noktalarda Berkes tarafından eleştirilmekle birlikte genel manzarada isabetli ve uygulanabilir olarak yorumlanmıştır. Kemalist Laiklik'in Türk modernleşmesinin organik bir sonucu olduğu tezinden hareketle yeni "*rötuşlarla*" aynı patikadan yürünebileceği savlanmıştır.

Yön ve Devrim hareketi, Türkiye'nin Laiklik birikimini modernleşme periyodu ile paralel değerlendirmiştir. Laiklik prensibine devrimci bir yaklaşım geliştirilmiştir. Türk toplumunun en az iki asırlık derinliği bulunan ilerici terakümü ile Laiklik'in modernleşmenin her aşamasında bulunduğu üzerine basılarak vurgulanmıştır. Yön ve Devrim hareketine göre Laiklik, Türk modernleşmesinin tükenmez yakıtıdır.

Laiklik, Yön ve Devrim'in sayfalarında Kemalist devrime enerji katacak fikri bir sentez olarak ele alınmıştır. Bu meyanda Yön ve Devrim hareketinin Laiklik tezleri Kemalizm'in havzasından uzak bir tekâmül seyri izlememiştir. Kemalizm'in politik ve kültürel doğrultusuyla ikmal edilen Yön ve Devrim'in Laiklik telakkisi Millî Sosyalizm'in aksına oturtulmuştur. Laiklik'in kurumsallaşma devresindeki temel vasıfları aşırı kırılmaya uğratılmadan Millî Sosyalizm'in kanatları altına alınmıştır. Kemalist Laiklik'in karakter özellikleri önemli ölçüde muhafaza edilerek Yön ve Devrim hareketinin gündemine binaen restorasyonu yapılmıştır. Kemalist Türk devriminin Laiklik üzerine yükseldiğini göz önünde bulunduran Yön ve Devrim, salt tek katmanlı bir Laiklik tasarlamamıştır. Kemalizm ülküsünün korunması dolayısıyla siyasetten hukuka, kültürden ekonomiye geniş yelpazede alternatifini bulunmayan bir değer olarak serdedilmiştir. Bu durum Yön ve Devrim hareketinin gelenekseli keskin aşındırmaya dönük gibi izlenim veren portresinin esasında muhafazakâr tınılar taşıdığıının delaletidir.

Yön ve Devrim hareketi Laiklik uygulamasının küresel örneklerinden sıyrılarak Türkiye'ye mahsus bir koridora sokulmasına işaret etmiştir. Laiklik'in menşei ve felsefesini göz ardı etmemek kaydıyla rafine bir modelin peşine düşülmüştür. Kemalizm'in Laiklik yorumu Marksizm ve Sosyalizm'in içinde yoğrularak tikel ve çokkültürlülüğe karşı tektipleştirici kalıba ulaşılmıştır. Sol Kemalizm'in genetik kodlarına içkin bir Laiklik ile

yeni teorik doku örülmüştür.

Cumhuriyet devriminin ilerici bir temerküzü addedilen Laiklik, Yön ve Devrim hareketince şiddetli sahiplenme yoluna gidilmiştir. Yön ve Devrim'in öngördüğü Millî Sosyalizm'e giden rotada Kemalist Laiklik pragmatik ve araçsal değere haizdir. Laiklik prensibi Millî Sosyalizm'e intikaldeki ateşin harlanmasında kilometre taşlarından birisi olarak işlenmiştir. Kemalist Laiklik, Yön ve Devrim'de zinde kuvvetlerin öncülüğündeki ilerici ve özgürlükçü nizam arayışına mandallanmıştır.

Yön ve Devrim hareketi Laiklik prensibini Marksist düzlemde Sosyalizm ve Kemalizm'in tornasında yapısöküme uğratmıştır. Yön ve Devrim'in ürettiği Laiklik, siyasî merkezle organik ilişki kurabilecek bir habitusa içkindir. Son tahlilde politik sosyalleşmeleri vesilesiyle kendilerini merkezin hemen kıyısında kabul eden geleneksel aydınların "yozlaştırılmış" merkezi ele geçirerek "arızayı giderme" dürtüsüyle paralel çıktı söz konusudur. Yön ve Devrim'in Laiklik'i güncelle çektiği noktalarda kapsayıcılıktan azade, dışlayıcı, kamplaştırıcı ve ötekileştirici bir kompozisyona projeksiyon tutmuştur. Marjinalize etmeye vasıl Yön ve Devrim'in Laiklik anlayışı Sol Kemalizm'in otoriter radikalizmiyle armoni halinde vücut bulmuştur.

Laiklik prensibi Yön ve Devrim'deki yazılarda kimi zaman milliyetçi reflekslere derkenar düşülerek verilmiştir. Yön ve Devrim hareketi Laiklik'i yer yer kimlik üzerinden değerlendirmiştir. Laiklik'in kimlik bunalımını önleyici dokusuna işaret edilmiştir. Yön ve Devrim hareketiyle hemzemin olmayan görüşlerin Laiklik anlayışıyla gerilim halinde buldukları imlenmiştir. Özellikle sağ eğilimli çevrelerin Laiklik karşıtlığını semirttiğinin altı kalınca çizilmiştir. Laiklik'in kemirildiği bir atmosferde kimlik bunalımının yeşermesine zemin hazırlayacağı değerlendirilmiştir.

Yön ve Devrim hareketinin Laiklik'i raptettiği dönüşüm noktası gri noktalar barındırmıştır. Yani Laiklik'in bir orta sınıf hassasiyeti şeklinde tasarlanmadığı gibi elitist veya zinde kuvvetlere has zümrelere de lehimlenmemiştir. Ayrıca Yön ve Devrim hareketi Laiklik hususunda farklı görüşler serdetmekte geri durmamıştır. Ancak Yön ve Devrim'in sayfalarında Laiklik ile ilgili travmatik sert kırılmalara kanalize olan entelektüel tartışmalar görülmemiştir.

Sonuç olarak Yön ve Devrim hareketi, Marksist teorilerle cila vurduğu Sosyalizm'e ulaşma temposunda Kemalizm'in Laiklik prensibine oluk açarak Türkiye'ye özgü Millî Sosyalizm'e ilkaha entelektüel mesai harcamıştır. Kemalizm'in Laiklik ilkesi, Millî Sosyalizm'in karakteristiğini önde tutan bir kompozisyon haline getirilmiştir. Marksizm'den mülhem kuramlarla Kemalizm'den Sosyalizm'e uzanan çizgide Laiklik, Yön ve Devrim hareketi için tayin edicilikten öte devrim felsefesine mündemiç genel tipolojinin kimliklenmesinde enstrüman vazifesi görmüştür.

KAYNAKÇA

1. Süreli Yayınlar

Ant.

Cumhuriyet.

Devrim.

Milliyet.

Sabah.

Yön.

2. Kitaplar

Ahmad, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye, "1945-1980"*, Çeviren: Ahmet Fethi, Hil Yayın, İstanbul, 2015.

Ahmad, Feroz, *Jön Türkler, "Osmanlı İmparatorluğu'nu Kurtarma Mücadelesi 1914-1918"*, Çevirmen: Tansel Demirel, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020.

Akdan, Tolgahan, *Soğuk Savaş ve Türkiye'nin Batı'ya Yönelişi*, Yordam Kitap, İstanbul, 2020.

Aktoprak, Elçin ve Kaya, A. Celil (Der.), *21. Yüzyılda Milliyetçilik, "Teori ve Siyaset"*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

Altan, Çetin, *Onlar Uyanırken, "Türk Sosyalistlerinin El Kitabı"*, Yordam Kitap, İstanbul, 2017.

Atalay, Onur, *Türk'e Tapmak, "Seküler Din ve İki Savaş Arasında Kemalizm"*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.

Atılğan, Gökhan, *Behice Boran, "Öğretim Üyesi, Siyasetçi, Kuramcı"*, Yordam Kitap, İstanbul, 2019.

Atılğan, Gökhan (Haz.), *Mühürler, "Türkiye Sosyalist Hareketinden Eserler"*, Yordam Kitap, İstanbul, 2019.

Atılğan, Gökhan, *Yön-Devrim Hareketi, "Kemalizm ile Marksizm Arasında Geleneksel Aydınlar"*, Yordam Kitap, İstanbul, 2008.

Avcıoğlu, Doğan, *Rejim ve Devrim, "Seçme Başyazılar"*, Yay. Haz.: Doğan Yurdakul, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2018.

Avcıoğlu, Doğan, *Türkiye'nin Düzeni, "Dün, Bugün, Yarın"*, C. 1, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1996.

Avcıoğlu, Doğan, *Türkiye'nin Düzeni, "Dün, Bugün, Yarın"*, C. 2, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1996.

Aybar, Mehmet Ali, *Türkiye İşçi Partisi Tarihi*, Yay. Haz.: Kıvanç Koçak, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

Aydın, Suavi ve TAŞKIN, Yüksel, *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*, İletişim

Yayınları, İstanbul, 2018.

Aydınoglu, Ergun, *Türk Solu*, “Eleştirel Bir Tarih Denemesi 1960-1971”, Belge Yayınları, İstanbul, 1992.

Aydınoglu, Ergun, *Türkiye Solu*, “1960-1980”, Versus Kitap, İstanbul, 2007.

Başbakan Süleyman Demirel’in Basın Toplantıları, “1-10”, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1968.

Belge, Murat, *Sosyalizm, Türkiye ve Gelecek*, Birikim Yayınları, İstanbul, 1989.

Berkes, Niyazi, *200 Yıldır Neden Bocalıyoruz*, C. 1, Cumhuriyet-Yeniğün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A. Ş., (basım yeri belirtilmemiş), 1997.

Berkes, Niyazi, *200 Yıldır Neden Bocalıyoruz*, C. 2, Cumhuriyet-Yeniğün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A. Ş., (basım yeri belirtilmemiş), 1997.

Berkes, Niyazi, *Baticılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002.

Berkes, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yay. Haz.: Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016.

Bora, Tanıl, *Cereyanlar*, “Türkiye’de Siyasi İdeolojiler”, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

Boran, Behice, *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları*, Yordam Kitap, İstanbul, 2016.

Buçukcu, Öner (Haz.), *Hikaye Şu: Türk Düşüncesinin Kaderi*, “Kurtuluş Kayalı’ya Armağan”, Tezkire Yayıncılık, İstanbul, 2016.

Bulut, Yücel, *Türk Sosyolojisinin Kısa Tarihi*, Alfa Basım Yayın, İstanbul, 2021.

Cemal, Hasan, *Kimse Kızmasın Kendimi Yazdım*, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 1999.

Cinemre, Levent ve ÇAKIR, Ruşen, *Sol Kemalizme Bakıyor*, Metis Yayınları, İstanbul, 1991.

Çavdar, Tefik, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi*, “1950’den Günümüze”, İmge Kitabevi, Ankara, 2013.

Çiçek, Atıl Cem, *Türk Siyasal Yaşamında Yön Dergisi (1961-1967)*, “Milliyetçilik Bayrağını Sosyalistler Taşır!”, Tezkire Yayıncılık, İstanbul, 2016.

Demirel, Tanel, *Adalet Partisi*, “İdeoloji ve Politika”, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

Demirel, Tanel, *Türkiye’nin Uzun On Yılı*, “Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi”, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2021.

Devrimci Gençlik Hareketi, Eksen Yayıncılık, İstanbul, 1996.

Eroğlu, Hamza, *Türk Devrim Tarihi*, C. 1, Kardeş Matbaası, (basım yeri belirtilmemiş), 1967.

Eroğul, Cem, *Anatüzeeye Giriş*, “Anayasa Hukukuna Giriş”, İmaj Yayıncılık, Ankara,

2000.

Ersan, Vehbi, *1970'lerde Türkiye Solu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

Ertan, Temuçin Faik (Ed.), *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2014.

Ertan, Temuçin Faik, *Kadrocular ve Kadro Hareketi*, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994.

Fedayi, Cemal, *Osmanlı'dan Günümüze Sol Siyaset, "1908-2016"*, Kadım Yayıncılık, Ankara, 2016.

Garaudy, Roger, *Sosyalizm ve İslâmiyet*, Çevirenler: Doğan Avcıoğlu ve E. Tüfekçi, Yön Yayınları, İstanbul, 1965.

Gürel, Şura, *Aydın Radikalizmi, "Türk Solunun Söylem Arayışı ve Sosyalist Kültür Derneği"*, Tezkire Yayıncılık, İstanbul, 2016.

İnalçık, Halil ve Seyitdanlıoğlu, Mehmet (Ed.), *Tanzimat, "Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu"*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.

Kaçmazoğlu, H. Bayram, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a Türkiye'de Siyasal Fikir Hareketleri*, Birey Yayıncılık, 2000.

Kafaoğlu, Arslan Başer, *Türkiye Ekonomisi, "Yakın Tarih-1"*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004.

Kahraman, Hasan Bülent, *Kültür Tarihi Affetmez*, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2004.

Kahraman, Hasan Bülent, *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi, "Kavramlar, Kuramlar, Kurumlar"*, C. 1, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2010.

Karadeniz, Harun, *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, May Yayınları, İstanbul, 1975.

Karal, Enver Ziya, *27 Mayıs İnkılabının Sebepleri ve Oluşu*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1960.

Kayalı, Kurtuluş, *Düşüncenin Coğrafyası 1, "Toplumdan Soyutlanmış Düşünce ve Direnç Potansiyeli"*, Deniz Kitabevi, Ankara, 2005.

Kayalı, Kurtuluş, *Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

Kayalı, Kurtuluş, *Türk Kültür Dünyasından Portreler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.

Kayalı, Kurtuluş, *Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.

Kaynar, Mete Kaan (Haz.), *Türkiye'nin 1950'li Yılları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

Kaynar, Mete Kaan (Haz.), *Türkiye'nin 1960'lı Yılları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

Kekeç, Ahmet, *Cumhuriyet Apartmanı*, Motto Yayınları, İstanbul, 2017.

Kongar, Emre, *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, C. 1-2, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995.

Köklügiller, Ahmet, *Milliyetçilik, "Nedir, Ne Değildir?"*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008.

Küçük, Yalçın, *Türkiye Üzerine Tezler*, C. 2, Tekin Yayınları, İstanbul, 1985.

Lewis, Bernard, *Hata Neredeydi?, "Doğu'nun 300 Yıldır Cevabını Aradığı Soru"*, Çeviri: M. Murtaza Özeren, Kronik Kitap, İstanbul, 2021.

Mardin, Şerif, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri, "1895-1908"*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

Mardin, Şerif, *Türkiye, İslam ve Sekülerizm*, Çevirenler: Elçin Gen ve Murat Bozluolcay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

Mardin, Şerif, *Türk Modernleşmesi*, Derleyenler: Mümtaz'er Türköne ve Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

Mardin, Şerif, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, Çevirenler: Mümtaz'er Türköne, Fahri Unan ve İrfan Erdoğan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

Nesin, Aziz, *Okuduğum Kitaplar*, Adam Yayınları, İstanbul, 2000.

Oktay, Ahmet, *Toplumsal Değişme ve Basın, "1960-1986 Türk Basını Üzerine Bir Çalışma"*, Bilim Felsefe Sanat Yayınları, (basım yeri belirtilmemiş), 1987.

Ozankaya, Özer, *Üniversite Öğrencilerinin Siyasal Yönelimleri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1966.

Öymen, Altan, *Değişim Yılları*, Doğan Kitap, İstanbul, 2018.

Öymen, Altan, *...Ve İhtilal*, Doğan Kitap, İstanbul, 2014.

Özdemir, Hikmet, *Doğan Avcıoğlu, "Bir Jön Türk'ün Ardından..."*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2000.

Özdemir, Hikmet, *Kalkınmada Bir Strateji Arayışı Yön Hareketi*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1986.

Özdemir, Hikmet, *Tarih ve Politika*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1995.

Özdemir, Hikmet, *Turgut Özal*, Doğan Kitap, İstanbul, 2014

Özgürel, Avni, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İktidar Oyunu*, Ketebe Yayınları, İstanbul, 2018.

Özyürek, Esra, *Modernlik Nostaljisi, "Kemalizm, Laiklik ve Gündelik Hayatta Siyaset"*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2011.

Perinçek, Doğu, *Osmanlı'dan Bugüne Toplum ve Devlet*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1986.

Sayılğan, Aclan, *Soldaki Çatlaklar, "1927-1966"*, Mars Matbaası, (basım yeri belirtilememiş), 1967.

- Sezen, Yümni, *Hümanizm ve Atatürk Devrimleri*, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 1997.
- Schick, Irvin C. ve TONAK, E. Ahmet (Der.), *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Belge Yayınları, İstanbul, 2006.
- Somel, Ali, *Devletçilik ve Planlama Tartışmalarına Damga Vuran Forum Dergisi*, Yazılama Yayınevi, İstanbul, 2010.
- Sunay, Cengiz, *Türk Siyasetinde Sivil Asker İlişkileri*, “27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül ve Sonrası”, Orion Kitabevi, İstanbul, 2010.
- Şahin, Ali, *Solun Büyük Yol Ayrımı*, “Kemalizm, Atatürk, Türk Devrimi”, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2019.
- Şener, Mustafa, *Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset*, “Yön, MDD ve TİP”, Yordam Kitap, İstanbul, 2015.
- Tanilli, Server, *Uygarlık Tarihi*, “Çağdaş Dünyaya Giriş”, Say Yayınları, İstanbul, 1981.
- Tekeli, İlhan ve İLKİN, Selim, *Bir Cumhuriyet Öyküsü*, “Kadrocuları ve Kadro’yu Anlamak”, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.
- Toker, Metin, *Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları 1944-1973*, “DP’nin Altın Yılları 1950-1954”, C. 2, Bilgi Yayınevi, Ankara, (basım tarihi verilmemiş).
- Toker, Metin, *Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları 1944-1973*, “DP Yokuş Aşağı 1954-1957”, C. 3, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991.
- Toker, Metin, *Solda ve Sağda Vuruşanlar*, “Türkiyedeki İki Yönlü İhtilâl Ortamının Anatomisi”, Akis Yayınları, (basım yeri belirtilmemiş), 1971.
- Tufan, Tarkan, *Hikmet Kıvılcımlı*, “Hayatı ve Eserleri”, Nokta Yayınları, (basım yeri belirtilmemiş), 2008.
- Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi*, “Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (10 Kasım 1938-14 Mayıs 1950)”, C. 4/1, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999.
- Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi*, “Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (14 Mayıs 1950-27 Mayıs 1960)”, C. 4/2, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999.
- Türkmen, Emir Ali (Haz.), *Behice Boran Kitabı*, “Seçme Metinler ve Üzerine Yazılar”, Dipnot Yayınları, Ankara, 2018.
- Türkölmez, Onur, *Milliyetçiliğe Karşı Milliyetçilik*, “Yön-Devrim Hareketi ve Aydınlar Ocağı’nın İktidar Stratejilerinde Milliyetçiliğin Yeri”, Çizgi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2020.
- Ulus, Özgür Mutlu, *Türkiye’de Sol ve Ordu*, “1960-1971”, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.
- Uyar, Çağhan, *Altan Abi*, “Yaşamıyla ve Türk Siyasi Hayatında Altan Öymen”, Galeati Yayıncılık, Ankara, 2020.
- Uyar, Hakkı, *Demokrat Parti İktidarında CHP*, “1950-1960”, Doğan Kitap, İstanbul,

2017.

Uyar, Hakkı, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2012.

Uyar, Hakkı, *Türk Siyasal Yaşamında Cepheleşmelere Bir Örnek Vatan Cephesi*, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2012.

Uzman, Nasrullah, *Yakova'dan Darağacının Gölgesine Abdullah Aker*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2018.

Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.

Ülken, Hilmi Ziya, *Türk Tefekkürü Tarihi*, C. 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004.

Yeşil, Ahmet, *Türkiye'de Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş*, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.

Yetim, Fahri, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Düşüncesinde Arayışlar*, Tezkire Yayıncılık, İstanbul, 2017.

Yetkin, Çetin, *Türkiye'de Soldaki Bölünmeler, "Tartışmalar, Nedenler, Çözüm Önerileri 1960-1970"*, Toplum Yayınları, Ankara, 1970.

Yurtsever, Haluk, *Yükseliş ve Düşüş, "Türkiye Solu 1960-1980"*, Yordam Kitap, İstanbul, 2016.

Zileli, Gün, *Yarılma, "1954-1972"*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çeviren: Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

3. Makaleler

Altun, Fahrettin, "Kemalist Bir Modernleşme Yorumu Olarak Yön Dergisi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 2, S. 1, 2004, ss. 551-575.

Atılgan, Gökhan, "Türkiye Sosyalist Hareketinde Anti-Emperyalizm ve Bağımsızlıkçılık (1920-1971)", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, "Sol"*, C. 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 661-704

Atılgan, Gökhan, "Yön-Devrim Hareketi", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, "Sol"*, C. 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 597-646.

Bora, Tanıl ve TAŞKIN, Yüksel, "Sağ Kemalizm", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, "Kemalizm"*, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019, ss. 529-545.

Dağcı, Gül Tuba ve DAL, Adnan, "Osmanlı'dan Günümüze Din-Devlet ve Laiklik Tartışmaları", *Bariş Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, C. 2, S. 1, 2014, ss. 37-47.

Gencer, Tülay, "Yön Dergisinde Fabiancılığın İzleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 49, Nisan 2020, ss. 225-242.

Gültekingil, Murat, "Sunuş", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, "Sol"*, C. 8, İletişim

Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 13-18.

Kayıran, Mehmet ve Metintaş, Mustafa Yahya, “Atatürkçü Düşünce Sistemi: Atatürkçülük Kemalizm”, *Atatürk Yolu Dergisi*, C. 13, S. 51, 2013, ss. 579-615.

Küçük, Yalçın, “Cumhuriyet Döneminde Aydınlar ve Dergileri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul, (basım tarihi belirtilmemiş), ss. 138-144.

Öner, Necati, “Tanzimattan Sonra Türkiye’de İlim ve Mantık Anlayışı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 7, S. 1, 1958, ss. 131-174.

Somay, Bülent, “Türk Solunun Kemalizmle İmtihani”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce*, “Sol”, C. 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 647-660.

Tura, Ali Rıza, “Türkiye’de Troçkizm”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce*, “Sol”, C. 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 78-85.

Uyar, Çağhan ve Ertuğrul, Esen, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Sertellerin Tan Gazetesi ve Tan Olayının Ulusal Basın ile Anılar Ekseninde Analizi”, *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. TBMM’nin 100. Yılı Özel Sayısı, 2020, ss. 220-256.

Uyar, Çağhan ve Ertuğrul, Esen, “Türkiye’de Kadınların Yükseköğrenim Hakkını Elde Etmesi: Darülfünun’da Kadın ve İnas Darülfünunu”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Dergisi*, C. 3, S. 1, Mayıs 2020, ss. 66-92.

Uzun, Hakan, “Tek Parti Döneminde Yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Kongreleri Temelinde Değişmez Genel Başkanlık, Kemalizm ve Milli Şef Kavramları”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 9, S. 20, 2010, ss. 233-271.

Yetim, Fahri, “Modern Bir Aydın Hareketi Olarak Yeni Osmanlılar ve İslam Dünyası”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 34, Nisan 2015, ss. 1-18.

4. Tezler

Aysal, Necdet, *Türkiye’de İslami Düşüncenin Örgütlenmesi ve Hedefleri (31 Mart Olayından DP’nin İktidara Gelişine Kadar, 1909-1950)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2003.

Buçukcu, Öner, *Türkiye Sosyalist Solu ve Milliyetçilik (1960-1971)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Afyonkarahisar, 2018.

Bulut, Sedef, *Muhtıra Sonrası Demokratikleşme Hareketine Örnek Olarak 1973 Genel Seçimleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2006.

Dikici, Mert, *Yön Dergisi ve Türk Dış Politikası*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007.

Ertuğrul, Esen, *Yön/Devrim Hareketi İçinde Bir Siyaset Adamı ve Bürokrat: Cemal*

Reşit Eyüboğlu, T. C. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 2019.

Gut, Emine, *Yön Dergisinde (1961-1967) Edebiyat Üzerine Bir İnceleme*, T. C. Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Giresun, 2020.

Özkandaş, Yaşar, *27 Mayıs 1960'dan 12 Mart 1971'e Türkiye'de Kemalizm Tartışmaları*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2016.

Tığlı, Kemal Barış, *Doğan Avcıoğlu ve Devrim Gazetesi*, T. C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2005.